

OUD WAG- ENING- GEN

Duivendaal raakt langzaam weer bewoond

De veeneiken uit de Binnenveldse Hooilanden

Op 17 april 1945 werd Wageningen bevrijd

Kunstzinnige vorming is terug bij af

Jan Carel Bloemers voorzag Wageningen van drinkwater

Vijf verdwenen huizen
aan de Markt

De geschiedenis houdt nooit op

Het moet voor historici en andere belangstellenden een geruststellende gedachte zijn dat de geschiedenis nooit ophoudt. Terwijl je kunt twisten over de ware aard van de geschiedenis (bestaat ze, of heeft ze bestaan, en hoe weet je dat?), staat het onaanvechtbaar vast dat ze voort zal gaan en nooit zal stoppen. Tegelijk is dat, als je even doordenkt, uiterst verontrustend. Wat wij weten van de geschiedenis komt uit zogenaamde bronnen: de krant van gisteren, de sterke verhalen uit de jeugd van onze grootouders, en de enorme hoeveelheden papier waarop eerdere generaties optekenden wat er gebeurde. Die vinden wij, hedendaagse belangstellenden, in archieven van velerlei soort en kwaliteit, en doordat de geschiedenis nooit ophoudt, worden dat er steeds meer. Elke gebeurtenis levert een nieuwe bron op, die weer leidt tot andere bronnen - elke centimeter opslagruimte ter wereld wordt op den duur ingenomen door bronnen die de geschiedenis beschrijven. En in krappe hoekjes vind je archivarissen die vechtend tegen de bierkaai proberen orde in de stroom te scheppen en de bronnen hanteerbaar te maken. Iets weggooien kan niet, want als iets niet in een archief zit, is het niet gebeurd en geen geschiedenis, maar alles bewaren leidt tot constipatie.

Wij van de redactie zijn desondanks blij dat we met een nieuw nummer van ons tijdschrift op onze eigen wijze mogen bijdragen aan die constipatie. We presenteren een nieuwe columnist en een nieuwe rubriek, maar vooral ook veel geschiedschrijving, die, op basis van bronnen, zelf ook weer bron wordt en ergens gearchiveerd zal moeten worden.

Jan Mars

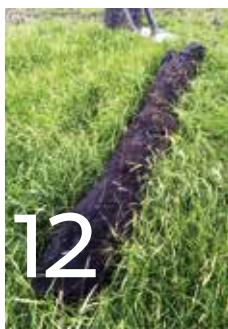
IN DIT NUMMER

Duivendaal weer bewoond

Vijf verdwenen huizen aan de Markt

Subfossiele veeneiken

Bevrijding van Wageningen

KEO-Werkwinkel

Jan Carel Bloemers

EN VERDER

Column van Sjaak Driessen - De tijd ruimt alles op 5 In gesprek met Astrid Zeilstra 10 Wageningen een eeuw geleden - Hoe Wageningen volksziekte nummer 1 tuberculose bestreed 20 Schilderij 21 Erfgoed in het nieuws 25 Uit de vereniging 30 Agenda Wagenings Erfgoed 32

COLOFON

Tijdschrift van de Historische Vereniging Oud Wageningen verschijnt vier keer per jaar.

Redactie

Carleen van den Anker
(eindredacteur), Piet Aben,
Jan Mars.
Adviseur: Bob Kernkamp.

Foto omslag

De Markt van Wageningen,
ca. 1870. Fotograaf onbekend.
Collectie Gemeentearchief.

Redactieadres

redactie@oudwageningen.nl

Abonnementen

penningmeester@
oudwageningen.nl

Volgend nummer

Oud Wageningen 49-2 verschijnt
begin juni 2021. Kopij dient
uiterlijk 19 april bij de redactie
te zijn.

Vormgeving

Marieke Eijt (GAW ontwerp en
communicatie)

Verspreiding

PostService Wageningen

Overname artikelen uitsluitend
na toestemming van de redactie
en met bronvermelding.

ISSN 1384-7678

Duivendaal raakt langzaam weer bewoond

Langzaam begint Duivendaal weer bewoond te raken. Het terrein werd in 2012 – na ruim een eeuw – door de Wageningen Universiteit verlaten toen het bestuurscentrum werd verplaatst naar de campus op De Born. Het bestuursgebouw werd kort daarna geschikt gemaakt voor studentenbewoning. De overige panden kregen allerlei huurders over de vloer, maar sinds kort vestigen zich daarin de eerste bewoners van wat de nieuwe stadswijk Duivendaal zal worden.

Door Piet Aben

Het meest markante gebouw, dat met het klokkentorentje op de zuidhoek aan de stadsgracht, is omgetoverd tot een complex met 7 appartementen, die op één na al verkocht zijn [plattegrond:1]. Het gebouw daarachter is reeds bewoond. Daar zijn 22 wooneenheden geschapen voor studenten en promovendi [2]. Helemaal aan de andere kant, op de noordhoek van Duivendaal, is het voormalige gebouw van veeteelt, later bodemkunde, omgevormd tot woonzorgcomplex 'De Lawet' met 34 wooneenheden [3]. De kleinere gebouwen langs de laan hebben een particuliere woonfunctie gekregen [4]. Dat kon allemaal gebeuren terwijl de definitieve plannen voor nieuwbouw in de wijk nog niet zijn vastgesteld. Zo kon worden voorkomen dat steeds wisselend gebruik zou leiden tot verkommering van de gebouwen die (op twee na) erkende gemeentelijke monumenten zijn.

Toen de universiteit Duivendaal eenmaal had afgedankt kwam onmiddellijk een circus van overleg en inspraak op gang over de toekomst van dit zo vlak bij de binnenstad gelegen terrein. De universiteit als eigenaar wilde dat in elk geval recht werd gedaan aan de historische betekenis van het terrein en de monumentale gebouwen. De gemeente had daar geen moeite mee, integendeel, maar ze had het heel wat moeilijker met het bepalen van haar eigen

strategie voor het realiseren van een nieuwe woonwijk.

Parkmodel

In een serie 'stadsgesprekken' kon iedere belanghebbende zijn zegje doen aan de hand van vijf modellen die de gemeente had laten maken door een stedenbouwkundig bureau. Ten slotte stelde de gemeenteraad in 2016 de uitgangspunten vast voor de ontwikkeling van het nieuwe Duivendaal volgens één van de vijf modellen, het parkmodel. Voorop stond het behoud van de historische monumenten van de universiteit en respect voor de beleving van de stadsgracht en de monumentale bomen op het terrein. Er zou een gemengd bouwprogramma moeten komen, driekwart voor wonen en de rest voor maatschappelijke functies. Ingezet werd op een totaal van circa 225 woningen, met een verscheidenheid qua prijs en type en met speciale aandacht voor senioren en jonge tweeverdieners. De bedoelde maatschappelijke functies moesten passen bij Wageningen als City of Life Sciences, dus bij thema's als duurzaamheid, gezondheid, voeding en ecologie. De nieuwbouw mocht nergens hoger worden dan de al bestaande gebouwen. Het nieuwe Duivendaal moest energieneutraal worden opgezet, overeenkomstig het Wageningse klimaatbeleid.

Dat vastgelegd zijnde was de beurt aan de projectontwikkelaars. Twee vastgoedondernemers uit de regio dienden zich aan, Hielke Jan van der Leij (Van der Leij Vastgoed, Arnhem) en Johan Boeve (Provascon Investments, Oosterbeek). Beide zakenpartners toonden zich gecharmeerd van de historische waarde van Duivendaal. Van der Leij had vijf jaar eerder al het leegstaande bestuurscentrum omgetoverd tot een complex van 179 studentenkamers [5]. In 2017 verkocht de universiteit hun het terrein met opstallen. Op basis van het door de gemeenteraad vastgestelde parkmodel gingen de ontwikkelaars werken aan een stedenbouwkundig plan. Dat gebeurde uiteraard in nauw overleg met de gemeente en ook weer tijdens bijeenkomsten met een brede groep van belanghebbenden. Na goed een jaar lag er een eerste versie, en nu, weer een jaar later, is het definitieve plan zowat toe aan vast-

Plattegrond met de bestaande en de geplande bebouwing op Duivendaal.

Gemeentelijke monumenten van nationale betekenis

Duivendaal werd in 1878 door het Rijk gekocht ten behoeve van de twee jaar tevoren gestichte Rijkslandbouwschool. In korte tijd kwam er een gebouwencomplex tot stand bestaande uit een modelboerderij met stallen en proefvelden, een internaat voor leerlingen, een kabinet voor landbouwwerktuigen en een onderwijsgebouw. Iets later kwamen daar nog een proefstation voor veevoeding en een hulppaula bij. Achteraf zou men het geheel de eerste campus kunnen noemen. Het Rijk legde ook een met lindes omzoomde toegangsweg naar Duivendaal aan, over het tracé van een oud pad, en sloeg een brug over de stadsgracht. Behalve de hulppaula (afgebrand) en de boerderij (gesloopt) staan die gebouwen er nog. Het zijn belangrijke gemeentelijke monumenten, die terecht in het nieuwe Duivendaal worden opgenomen. Maar dat niet alleen. Ze vertegenwoordigen ook het begin van een geheel nieuwe Nederlandse overheidsarchitectuur. Het Rijk wilde eind negentiende eeuw af van de neoklassieke navolging van Griekse tempels met tierelantijnen en nepzuilen. Er werd een jonge architect aangesteld, Jacobus van Lokhorst, om de gewenste nieuwe bouwkunst voor het onderwijs te ontwikkelen. Zijn eerste scheppingen staan op Duivendaal. Als voorbeelden van de omzwaai naar een nieuwe stijl van bouwen zijn ze van nationale betekenis.

Het 'gebouw met het torentje' werd in 1882 als studenteninternaat opgeleverd naar ontwerp van rijksarchitect Jacobus van Lokhorst en is nu herbestemd voor particuliere bewoning. Beeldbank Wageningen, collectie Gemeente-archief.

stelling door de gemeenteraad. Hierop vooruitlopend vond de gemeente wel al goed dat de nieuwe eigenaren de bestaande gebouwen doorverkochten voor bewoning, zoals hierboven beschreven. Wel moesten de kopers zich verplichten rekening te houden met eisen betreffende de grond rondom de panden die uit het definitieve stedenbouwkundig plan nog zouden kunnen voortvloeien.

Meerwaarde

Het zwaartepunt van de nieuwbouw komt langs de Costerweg. Er ontstaat daar een nieuwe rand van het plangebied, die samen met de rand van monumenten aan de andere kant het tussenliggende terrein omsluit. Op de hoek Costerweg/Lawickse Allee en bij de huidige entree tot het terrein aan de Costerweg zijn architectonische accenten gedacht, gebouwen die extra cachet aan de wijk zullen geven [6]. Op de begane grond van de gebouwen is de beoogde ruimte voor maatschappelijke activiteiten gedacht. Denk aan al dan niet commerciële activiteiten op terreinen als wellness, zorg, kunst en cultuur. Met name aan de noordkant, nabij het zopas gereed gekomen woonzorgcentrum, zouden zulke activiteiten tot een soort zorgplein kunnen leiden. Langs de Costerweg komt een extra groenstrook, op een aantal plekken wordt dit groen tussen de nieuwe woongebouwen door het plangebied ingetrokken. Bestaande bomen worden gespaard, danwel herplant, nieuwe bomen worden uitgezaaid. Langs de gracht wordt een forse groene zone gehandhaafd. 'Daar kan straks wellicht het wallenpad doorgetrokken worden. En wie weet', droomt projectontwikkelaar Van der Leij, 'kan daar ook nog een koffie- en theekeopeltje komen. Dat zou gezellig zijn.'

'We verkeren gelukkig in de weelde', aldus Van der Leij, 'dat we niet alleen uit hoeven te zijn op winst maken; we doen dit met veel passie voor Wageningen, voor de stad en de bewoners. We willen de bestaande bebouwing van Duivendaal bewaren, omdat de start van de Landbouwhogeschool op die plek zo belangrijk is geweest voor de stad. Maar ook de nieuwbouw zo dicht bij het centrum moet echt van meerwaarde worden voor de stad.' 'We zitten nu nog in de fase van de schetsen', zegt Van der Leij. Hij roemt de samenwerking met de gemeentelijke diensten en met het ontwerp bureau waardoor hij en zijn zakenpartner zich hebben laten adviseren. Hij is ook zeer te spreken over de inbreng van de omwonenden. 'We hebben met z'n allen anderhalf jaar keihard gewerkt om het plan definitief te maken.' De spreekwoordelijke schop kan pas in de grond nadat het stedenbouwkundige plan en het daarop stoelende bestemmingsplan door de gemeenteraad zijn vastgesteld. Als het een beetje meezit gaat dat in de loop van dit jaar allemaal gebeuren, zo meldt de gemeente - corona volente.

De tijd ruimt alles op

Door
Sjaak Driessen

Sjaak Driessen was
tot november 2018
directeur van de Bblthk.
Nu omschrijft hij zichzelf
als 'betrokken Wageninger'.

Voor zijn verjaardag nodigde ik een vriend van mij uit voor een gezamenlijke lunch in een restaurant nabij het Van Goghmuseum in Nuenen, waar hij woont. We kwamen te spreken over mijn verwondering dat toen ik Nuenen binnenreed het leek alsof 75 jaar bevrijding en Van Gogh één waren. Met portretten van hem aan een parachute. Ja, zei mijn vriend, je krijgt hier vaak het idee dat heel Nuenen gebouwd is op Van Gogh. Erger: van 'De aardappeleters', een beroemd schilderij, is nog niet zolang geleden hier in het centrum na veel geruzie een bronzen beeld geplaatst. Met een heuse stoel ernaast, waar vooral Japanners en Chinezen in gaan zitten om zich te laten fotograferen. Tja, vervolgde hij, tegen de wil van de goeie-meente en haar vertegenwoordigers is de goede smaak niet altijd opgewassen. Maar jullie kunnen er ook wat van, schamperde hij. Met die 'paal van Bernhard' en Wageningen 'Stad der bevrijding', alsof ze de oorlog gewonnen hebben. Nee hoor, wierp ik hem tegen. De stad is destijds kapot gebombardeerd, de inwoners moesten twee keer evacueren en, voegde ik er aan toe om de goede sfeer te bewaren: de capitulatie blijkt niet in Wageningen maar in Duitsland te hebben plaatsgevonden.

Terug naar Wageningen, via Utrecht. In juni 2019 was ik op uitnodiging te gast aan de Maliebaan in Utrecht, waar destijds kerk, verzet, NSB en de SS op één strekkende kilometer te vinden waren. Ad van Liempt leidde daar een gezelschap rond waar ook ik deel van uitmaakte. Daar raakte ik in gesprek met een 'meeloper' die voor zijn pensionering hoog in de boom zat met uitzicht op het koningshuis. Ik vroeg hem waarom het koningshuis na het overlijden van Bernhard – indachtig 5 mei – het liet afweten in Wageningen? Een lang verhaal volgde over wie daar feitelijk aan de touwtjes trekt en dat men hem in die kringen, zacht gezegd, toch liever vergeet dan omarmt.

In een interview zei de Wit-Russische Nobelprijswinnaar voor Literatuur 2015, Svetlana Alexijevitsj, dat een oorlog nooit eindigt, ondanks een officiële capitulatie, het sluiten van vrede, en de euforie eromheen. Een ongemakkelijke constatering. Vragen, herkenning, erkenning, waarheid en gerechtigheid houden een oorlog in leven. Voor bevrijding en vrijheid is dat niet anders. Vrijheid laat zich dan ook niet doorgeven, die kan slechts worden bewerkstelligd, vandaag, morgen ... Dat in die zin ook de Tweede Wereldoorlog geen einde kent onderstreepte de koning in zijn herdenkingstoespraak op 4 mei 2020 op de Dam in Amsterdam. Hij refereerde aan zijn overgrootmoeder, koningin Wilhelmina, die tijdens de oorlog vanuit Londen 'regeerde'. Sobibor begon in het Vondelpark, medemensen werden in de steek gelaten, ook vanuit Londen, zo sprak hij. De nationale schaamte lijkt nu pas echt begonnen.

Hoe verder na 75 jaar? De corona zorgt voor veel, ook voor tussentijd. Het wordt nooit meer zoals het was, hoor en lees je alom. Oorlogsveteranen zijn er dadelijk niet meer. Met hun 'beschermheer' Bernhard maak je geen toekomst. Het defilé lijdt verlies aan decorum. De tijd ruimt alles op, declameerde schrijver en filmmaker Cherry Duyns onlangs. Wees de tijd voor, zou ik zeggen. Begin zelf. Schrap de optocht. Geef 'Bernhard' een plek in het lokaal museum. Ontmantel de 'paal'. Geef 'Blote Jan' dat eeuwige vuur. Maak de enige echte capitulatiezaal publiek toegankelijk. Maak de betekenis van 'Wageningen' als historisch erkende plaats waar bevrijden, vrijheid en democratie met de tijd meegaan groter, door het gedenken fysiek en materieel kleiner te maken. Maak een overtuigend verhaal dat de stad meeneemt naar een grotere wereld. Een wereld waarin ook betekenisvol gevierd kan worden. Het vraagt moed en het moet, want de tijd gaat snel.

Sommige stukjes Wageningen zijn in de loop der tijd onherkenbaar veranderd. Dit verhaal is het gevolg van mijn fascinatie voor de prachtige oude foto van de Markt waarvan het Gemeentearchief een reproductie bezit, en die misschien wel de oudste foto van Wageningen is. Hij zal van omstreeks 1870 dateren. We zien de overdekte vismarkt en daarachter vijf huizen aan de noord- en westzijde van de Markt, tegenover het stadhuis. Ze hebben, van links naar rechts, een klokgevel, een trapgevel, twee lijstgevels (waarvan de eerste niet te zien is) en een 'Gelderse' gevel. Een kwart eeuw later waren het vier lijstgevels en een puntgevel. En nog weer een halve eeuw later waren de huizen geheel verdwenen. In twee afleveringen wordt de geschiedenis van deze bebouwing besproken.

Vijf verdwenen huizen aan de Markt (1)

Door Bob Kernkamp

Het plein waar de huizen aan stonden, is de oorspronkelijke Markt, sinds 1945 in de wandeling 'Raadhuisplein' genoemd. Dit plein is eeuwenlang het Wageningse marktplein geweest, terwijl het

gebied rondom de kerk kerkhof of kerkplein heette. Volgens Anton Zeven, auteur van 'De dikke Zeven' (Wie woonde waar in de binnenstad van Wageningen 1600-1900), zou de eerste Markt langs

De Markt van Wageningen, ca. 1870.
Fotograaf onbekend.
Beeldbank Wageningen,
collectie Gemeentearchief.

Dezelfde omgeving vanaf ongeveer hetzelfde standpunt in 2020. De drie huizen rechts op de oude foto stonden ter hoogte van het pand met de zonnepanelen en het pand rechts daarvan.
Foto auteur.

de Hoogstraat hebben gelegen, ten noorden van de kerk, maar voor die gedachte is tot nu toe geen bewijs gevonden.

Na de oorlog kreeg het gebied rond de kerk ook de naam Markt, wat sindsdien verwarring geeft. Op bijgaand detail van de (door mij ingekleurde) kadasterkaart van 1832 is de Markt te zien. Het paarse vierkantje is de vismarkt. De nummers zijn de kadastrale nummers van de percelen, in dit geval van sectie I: de binnenstad. Dit verhaal gaat over de vijf huizen met de nummers 259 tot en met 263, die alle in de twintigste eeuw zijn gesloopt. De rechtse drie huizen, de noordzijde, als gevolg van de eerste dagen van de Tweede Wereldoorlog en de grootse wederopbouwplannen direct daarna, de andere twee, aan de westzijde, al in 1919. Daardoor ziet het er nu totaal anders uit dan in de eeuwen vóór 1940. Hoe oud deze vijf huizen zijn, is niet bekend, en doordat ze gesloopt zijn, is dat extra lastig te achterhalen. Ik doe een poging tot datering, vooral op basis van drie kaarten: die van Jacob van Deventer uit ca. 1561/1562, die van Nicolaes van Geelkercken uit ongeveer 1640 en de kadastrale kaart van 1832. Voor de duidelijkheid gebruik ik steeds de nummers van die kadasterkaart.

Jacob van Deventer, ca. 1561/1562

De oudste bekende kaart van Wageningen is gemaakt door Jacob van Deventer, die volgens de laatste inzichten waarschijnlijk rond 1561/1562 ter plaatse opmetingen heeft gedaan. Als we inzoomen op de Markt, dan valt op dat die toen een andere vorm had dan nu. Links is de kerk te zien, daarboven de Nicolaaskapel in de Kapelstraat. Rechts van de kerk is zo te zien een muur getekend. Of twee muren: een kromme en een rechte. Rechts daar weer van bevindt zich een vrijwel leeg vlak: de Markt. Rechts van de kapel zijn gebouwen getekend, maar daaronder staan nog niet de drie rechtse huizen 259-261 van de foto, zodat de Burgtstraat destijds op de Markt uitkwam. Je zou dus recht van het kasteel naar de Markt hebben kunnen lopen, ware het niet dat op deze kaart de weg vanuit het kasteel schuin naar de Kapelstraat lijkt te lopen en niet rechtdoor naar de Burgtstraat.

Aan de hand van Van Deventers kaart kun je concluderen dat de Markt midden zestiende eeuw groter was dan hij nu is: de vijf huizen van de foto stonden er nog niet. Alleen het meest linkse, 263, lijkt er bij Van Deventer al wel te staan, direct rechts naast de kerk, maar heel duidelijk is dat niet. Het grijze ding midden op de Markt dat lijkt op een 4 en een 5 onder of door elkaar is waarschijnlijk een waterput. Later stond er een pomp op de Markt, die op de foto nog net is te zien achter de mensen bij de vismarkt.

Nicolaes van Geelkercken, ca. 1640

Op de vogelvluchtk kaart van Nicolaes van Geelkercken uit omstreeks 1640 staan de huizen 259-261 wel ingetekend, maar er zit een gat tussen die drie en het linker huis 263. De rechte muur tussen het linker huis en de noordkant van de Markt staat ook niet meer op de kaart van Van Geelkercken. Volgens 'Wie woonde waar in Wageningen' woonde in 1595 al iemand in huis 261, maar bij navraag blijkt dat de auteur ervan uitgegaan is dat de nieuwe predikant die in 1595 in Wageningen kwam, ook vanaf 1595 in dat huis heeft gewoond, wat natuurlijk niet zo hoeft te zijn. In de Wageningse archieven zijn vrijwel geen stukken uit die tijd bewaard, zodat ik hierover helaas niets heb kunnen vinden. Maar als Anton gelijk heeft, dan zijn de huizen 259-261 vermoedelijk tussen grofweg 1560 en 1595 gebouwd. Misschien na 1590, want in dat jaar werd een terrein op de noordelijke hoek van de Burgtstraat en de Vijzelstraat verkocht, en werd dat

Boven: Kadastrale kaart van Wageningen, sectie I, 1832. Ingekleurd door auteur.

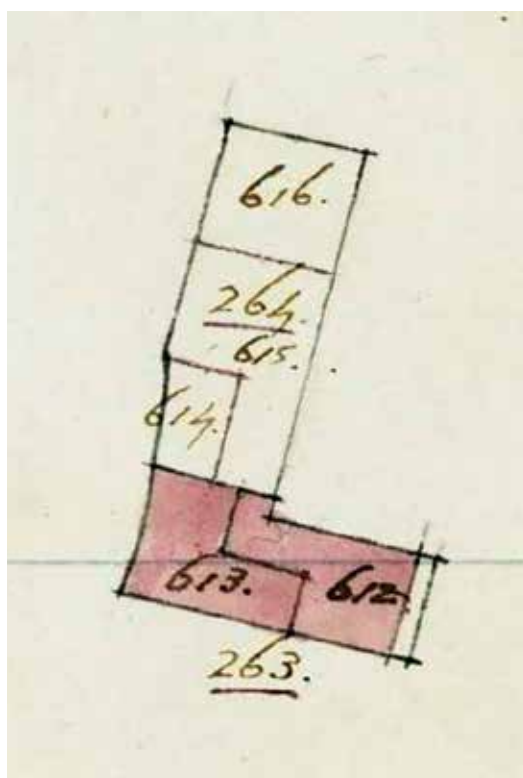
De Markt en omgeving op de kaart van Jacob van Deventer. Links de kerk, geheel rechts de gracht rond het kasteel, en bovenaan de Kapelstraat. Gelders Archief, 0963 Collectie Plattegronden 44. Foto auteur.

Boven: De Markt en omgeving, met bovenaan de Kapelstraat, op de kaart door Nicolaes van Geelkercken, gemaakt rond 1640.

Onder: Bewerkte variant van hetzelfde detail maar zonder de huizen die gebouwd moeten zijn nadat Jacob van Deventer zijn kaart maakte.

Rechts: Kadastraal kaartje, een zgn. 'veldwerk', uit 1851. Het rood gekleurde gebouw is in twee delen verdeeld, die de nieuwe nummers 612 en 613 hebben gekregen. Ook de tuin is in stukken (614-616) opgesplitst.

omschreven als aan de Markt gelegen. Zelfs het huis op de zuidelijke hoek van de Kapelstraat en de Vijzelstraat werd in 1595 omschreven als aan de Markt liggend. Dat zou kunnen betekenen dat de huizen 259-261, maar ook de huizen 257 en 258 pas na 1595 gebouwd kunnen zijn. Het meest linkse huis 263 kan al voor 1562 zijn gebouwd, terwijl het huis 262 daarnaast (dat niet op de kaarten staat) uit 1620 of daarna moet dateren (zie hierna). Ik bespreek nu de vijf huizen afzonderlijk, van links naar rechts.

263 Het huis met de klokgevel

Huis 263, op de foto met een klokgevel, ligt op de Geelkerckenkaart met de lange gevel aan de Markt. Het had toen trapgevels aan de zijkanten. Dat zal ook de situatie zijn geweest toen het gebouw begin zeventiende eeuw eigendom was van de Wageningse regentenfamilie Haverman. In 1620 verkocht die familie het terrein naast het huis als 'seecere lege plaetse gelegen binnen Wageningen eensdeels aen die Merckt' aan Aerdt Caeltgen en diens vrouw Geertgen Evertsen. Vier jaar later verkochten de Havermans het 'olde huijsken' met een tuintje dat tussen het kerkhof en 'Kaeltgens huijs' lag. In die akte is ook sprake van het 'nijhe huijs' van de Havermans, dat dus in of kort voor 1624 moet zijn gebouwd. Op de kaart van Van Geelkercken staan duidelijk twee huizen naast elkaar afgebeeld: een klein en een groot. Aangezien deze kaart rond 1640 is gemaakt, zal dat nieuwe huis erop zijn afgebeeld, vermoedelijk het grootste van de twee. Later (voor 1832) moeten beide gebouwen zijn afgebroken en vervangen door nieuwbouw, of onherkenbaar verbouwd. Misschien liggen de oudste fundamenteën nog wel onder de huidige bestrating. De vraag is natuurlijk wel hoe betrouwbaar de kaart op details is; in de praktijk blijkt dat daar nog wel eens wat aan schort. Zo is de onbebouwde ruimte tussen 263 en 261 op deze kaart sowieso te groot ingetekend.

Huis 263 stond op de kaart van 1832 met de voorgevel aan de Markt en met de achtergevel aan het kerkplein. De zijgevel keek uit op de Sint Annastraat. Op het groene perceel 264 lag de bijbehorende tuin. Huis en tuin waren in de achttiende en negentiende eeuw eigendom van de familie Van Staveren. In 1851 verkocht die familie het gebouw in twee helften aan de Duitse schoenmaker Johan Friedrich Schumacher (Schomaker) en de klompenmaker Hermanus Dunker. Op een kadastraal detailkaartje van dat jaar is keurig ingetekend hoe het pand, en de tuin, met zigzaglijnen in tweeën waren verdeeld. Schomaker kocht de helft met het nieuwe nummer 612, zeg maar de voorkant, en Dunker helft nummer 613, met zicht op de Annastraat en de kerk.

De klokgevel van dit huis moet eind negentiende eeuw zijn verdwenen toen er een nieuwe strakke

De twee linker huizen ca. 1915. Duidelijk is te zien dat het voorhuis van het linker huis veel hoger is dan het achterhuis. Van het rechter huis is de trapgevel veranderd in een puntgevel. Links zijn de stenen paaltjes te zien waarmee het kerkplein van de Markt was gescheiden. Beeldbank Wageningen, collectie Gemeentearchief.

voorgevel kwam, en de zijmuren van het voorhuis hoger werden opgetrokken, zodat het op de verdieping ruime kamers kon krijgen. Wanneer dat precies is gebeurd, is niet bekend. In 1912 werd huis 612 verkocht aan de spekslager Evert Elings. Die liet de begane grond in 1916 verbouwen van winkel tot woonhuis. Twee jaar later verkocht hij het hele pand, bestaande uit een woonhuis met aparte bovenwoning, aan de gemeente Wageningen. De andere helft van het pand, nummer 613, bleef van 1851 tot 1918 eigendom van de familie Dunker, schoenmakers en klompenmakers, en werd toen eveneens aan de gemeente verkocht.

262 Het huis met de trapgevel

Het terrein waar op de foto huis 262 met de trapgevel is te zien, is op de kaarten van Van Deventer en Geelkercken onbebouwd, en het werd in 1620 dan ook als 'ledig erf' verkocht aan Aerd Caeltgen en diens vrouw Geertgen Evertsen. In de verkoopakte tussen de familie Haverman en het echtpaar Caeltgen staan voorwaarden voor het geval de Caeltgens er een huis willen laten bouwen. Dat moeten Aerd en Geertgen inderdaad gedaan hebben, want hierboven noemde ik al dat in 1624 sprake was van 'Kaeltgens huijs'. Maar waarom staat dat huis dan niet op de kaart van Van Geelkercken? Anton Zeven noemt op deze plaats twee woningen met een schuur erachter. Misschien hebben de Caeltgens hun huis inderdaad pal tegen dat van de Havermans gebouwd en moeten

we dat ene gebouw op de kaart van Van Geelkercken zien als twee woningen. Met dan kennelijk nog steeds een leeg erf tussen die twee huizen en het rijtje van drie rechts ervan.

Hoe en wanneer de twee huizen 263 en 262 zijn gebouwd die links op de foto staan en er in ieder geval in 1832 stonden, is dus niet duidelijk. Wel is bekend dat het rechtse van de twee in 1779 De Posthoorn heette en later, in ieder geval reeds in 1815, De Korenbeurs. In die tijd zat er een tapperij of schenkerij (café) in, of zelfs een herberg. In 1832 was Arend Buddingh eigenaar; hij was herbergier. Volgende eigenaren verhuurden het aan een exploitant, zoals kastelein D. van Zandijk tussen 1868 en 1876. De laatste eigenaren waren vanaf 1876 de kastelein Jan Berends en, na 1890, zijn weduwe. Hun erfgenamen verkochten het pand in 1918 aan de gemeente.

Het tweede deel van dit artikel zal verschijnen in het volgende nummer.

IN GESPREK MET ASTRID ZEILSTRA

Door Jan Mars

Na een korte afwezigheid keerde Astrid Zeilstra in 2001 terug in Wageningen. 'Ik stond nog ingeschreven, dus ik kreeg een huis, in de Bloemenbuurt, waar ik nog steeds woon,' vertelt ze. 'Een heel gemengde wijk. Wageningen is wat dat betreft een unieke gemeente, met veel hoog opgeleiden, ook buitenlanders, en veel laag opgeleiden. Bij mij in de buurt zie je dat ook, die mix is goed voor de sociale cohesie.'

Astrid Zeilstra, tegenwoordig adviseur vrijwilligerswerk bij het Vrijwilligers Centrum Wageningen, geboren in 1968, groeide op in Haarlem en bezocht daar ook de middelbare school: 'Eerst gymnasium, maar het bleek dat ik niks had met talen en wel heel goed was in bèta-vakken. Na het eindexamen atheneum wilde ik iets sociaals doen, maar mijn wiskundeleraar zei dat ik natuurlijk naar de universiteit moest met mijn aanleg. Dus toen kwam ik in Wageningen terecht, in 1986, om Humane Voeding te studeren.' Was ze in Haarlem een net meisje, in Wageningen veranderde dat. 'Op het vwo had ik een vriendin die altijd om 12 uur thuis moest zijn, en zelf werkte ik op zaterdag dus dat vond ik wel prima. Maar in Wageningen ging ik helemaal los.' Het aanbod was groot: Unitas, Troost, de Overkant. 'Voor studenten was er heel veel en dat is nog steeds zo. Maar ik heb een zoon van 20, die vindt er geen ruk aan

in Wageningen. Vóór de lockdown ging hij naar Arnhem of naar Amsterdam of Veenendaal naar clubs en concerten.'

Studeren in die tijd was een stuk meer ontspannen dan nu: een studiebeurs, geen bindende adviezen, bijna onbeperkte studieduur - Astrid had ruim de tijd voor een scala aan vrijwilligerswerk ernaast: bij de Gele Knalpot (een soos voor mensen met een verstandelijke beperking), de scholengroep van Amnesty International, wereldwinkel de Uitbuyt, Vluchtelingenwerk, het AZC, en bij allerlei clubs op het gebied van ontwikkelingswerk. Haar studie kreeg gaandeweg steeds minder een bèta-karakter, met vakken als vrouwenstudies en ontwikkelingssociologie in haar pakket. Met die invulling van Humane Voeding studeerde ze af.

Ondanks die voorgeschiedenis van uiteenlopend vrijwilligerswerk was het toeval dat ze in 2002 bij het Vrijwilligerscentrum terechtkwam. 'Er was een vacature waar ik op solliciteerde omdat ik geld nodig had en ik dacht dat het tijdelijk zou zijn,' zegt ze. De vacature was al vervuld, maar de toenmalige coördinator wilde Astrid er toch graag bij. Dat kon ook in het kader van de Tijdelijke Stimuleringsmaatregel Vrijwilligerswerk. Tegenwoordig houdt ze zich onder andere bezig met mensen die niet of nog niet toe zijn aan betaald werk en soms

via vrijwilligerswerk een weg naar de arbeidsmarkt zoeken. 'Het Vrijwilligers Centrum kan zo een rol spelen bij het vinden van betaalde arbeid. Hier kunnen mensen uitvinden wat ze eigenlijk willen.' Dat het geheel niet past bij haar bèta-aanleg, vindt ze geen bezwaar: 'Zo ontwikkel je je in het leven.' Het Vrijwilligers Centrum Wageningen is een onafhankelijke stichting, opgericht op 12 januari 1995 en tegenwoordig gefinancierd door Welsaam, een samenwerkingsverband in het sociale domein, waarvan het een van de zeven kernpartners is. Begin jaren 90 boden acht organisaties, zoals Humanitas, de kerken, de Helpende Hand, hulp bij het vinden van vrijwilligers en van vrijwilligerswerk. Ze staken de koppen bij elkaar om tot een gezamenlijk telefoonnummer te komen. In de Wielewaag aan de Stationsstraat hielden ze kantoor in één kamer: twee vrijwillige telefonistes die twee uur per dag, vijf dagen per week beschikbaar waren, met een coördinator. 'Er belden mensen met een vraag, om hulp bij het onderhoud van hun tuintje of dat ze zich eenzaam voelden, en die telefonistes zetten zo'n vraag dan door naar een van die acht organisaties,' legt ze uit.

De organisaties begeleiden hun eigen vrijwilligers. 'Soms komt er best veel bij kijken,' zegt Astrid. 'Je kunt als vrijwilliger bijvoorbeeld ook geconfronteerd worden met allerlei problemen, zoals dementie of armoede. Niet iedereen heeft daar onmiddellijk kaas van gegeten.'

Astrid kwam terecht in die organisatie in opbouw. Tegenwoordig is ze een van de drie betaalde part-time krachten van het Vrijwilligers Centrum, waar ook nog 35 vrijwilligers een plek hebben. Het merendeel van de bemiddeling tussen vrijwilligers en vrijwilligerswerk verloopt via de website. Astrid: 'Zeventig procent gaat via de site, de rest komt bij ons langs in de bblthk. Als mensen meer begeleiding willen, gaan ze met mij in gesprek: wat past bij je, wat wil je, waar loop je warm voor. Dat zijn gesprekken waar voor mij de lichaamstaal heel belangrijk is. Als mensen gaan sparkelen, nou ja, dat is een raar woord, als je ziet dat ogen gaan stralen, dan weet je dat het wat kan worden. Maar als mensen besluiten dat het niks wordt, is het ook goed.'

Deze begeleiding is een relatief klein deel van haar werk, 'maar ik vind dit het leukst, omdat je kunt bereiken dat mensen ertoe doen. Ik ben heel positief ingesteld en ik denk dat iedereen op een of andere manier ertoe kan doen. Daar kan ik ondersteuning bij geven.'

Op de nog niet heel lang geleden vernieuwde website van het Vrijwilligers Centrum registreren zich 600 potentiële vrijwilligers per jaar. 'Een derde van die registraties loopt op niets uit,' vertelt Astrid, 'en het meeste vrijwilligerswerk in Wageningen gaat

helemaal niet via ons, maar wordt direct door de organisaties zelf geregeld.'

Vrijwilligerswerk is een veel groter fenomeen in de samenleving dan je misschien denkt. Het Vrijwilligers Centrum hanteert de definitie dat alle arbeid die niet betaald wordt en uit vrije wil gebeurt, vrijwilligerswerk is. Dan maakt het niet uit wat voor beweegredenen iemand heeft om onbetaald werk te verrichten. Vaak zijn het klusjes die mensen doen omdat ze toevallig in de buurt zijn: bardiensten op de sportclub, het verenigingstijdschrift samenstellen, hand- en spandiensten op de school van hun kinderen. Het hoeft niet meteen langdurig of moeilijk te zijn.

Er is eigenlijk geen algemeen beeld te schetsen van de vrijwilliger. Ze zijn van alle leeftijden, al is het aandeel studenten tegenwoordig wat kleiner: 'Studenten doen nu ook nog wel vrijwilligerswerk, maar meestal zijn het korterlopende bezigheden dan voorheen. De druk van hun studie is tegenwoordig veel groter,' constateert Astrid. Relatief zie je weinig jongeren, maar dat komt ook doordat die hun activiteiten niet onmiddellijk zien als vrijwilligerswerk: een biertje tappen op de studievereniging is voor de lol, maar het is natuurlijk wel vrijwilligerswerk. En je ziet de conjunctuur weerspiegeld in de vrijwilligers: als de economie stagneert, komen er meer werklozen; nu zijn er relatief veel asielzoekers die wij aan vrijwilligerswerk helpen.' Dat zie je ook met de huidige coronacrisis: 'Tijdens de eerste lockdown vorig jaar maart zijn wij verrast door het aantal vrijwilligers dat zich meldde: in twee weken ruim 500. In tijden van crisis staan mensen gelukkig klaar om elkaar te helpen, dat blijkt. Binnen één week realiseerden we met Welsaam Coronahulp Wageningen,' vertelt Astrid.

Ik denk dat iedereen er op een of andere manier toe kan doen

De motieven van mensen om vrijwilligerswerk te gaan doen zijn zeer uiteenlopend. Soms doen mensen het om iets om handen te hebben, om van de straat te zijn of juist buitenshuis te moeten komen. Astrid vertelt van een meneer die zich na zijn pensionering bij haar meldde met de boodschap: ik heb een goed huwelijk en dat wil ik graag zo houden dus ik moet niet de hele dag thuis zijn. 'Dat is een prima reden. Vrijwilligerswerk houdt je hersenen in beweging. Het is een optie om vitaal te blijven,' besluit Astrid.

In mei 2019 troffen twee inwoners van Wageningen tijdens een wandeling door de Binnenveldse Hooilanden een dikke, oud uitziende boomstam aan. Zij meldden hun vondst bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) in Amersfoort. In goed overleg met de uitvoerder van de firma Martens en Van Oord, die toen het grondwerk deed voor de natuurontwikkeling in het Binnenveld, deed de RCE vervolgens ter plekke onderzoek, wat leidde tot de vondst van in totaal 22 vergelijkbare bomen, in alle gevallen eiken. Wat is er inmiddels bekend over deze subfossiele bomen?

Prehistorische eiken uit de Binnenveldse Hooilanden blijken belangrijk

Door Jos Bazelmans,
Petra Doeve en
Esther Jansma

Jos Bazelmans en Esther Jansma werken bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort. Petra Doeve werkt bij de Stichting Ring, Amersfoort, en bij BAAC, 's-Hertogenbosch.

Tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe ligt het dal van de voormalige Kromme Eem. De laatste jaren is het middendeel van dit in de middeleeuwen vrijwel volledig vergraven riviertje onderwerp geweest van natuurontwikkeling. In de Binnenveldse Hooilanden is tussen 2015 en 2020 een nieuw natuurgebied gerealiseerd. Dat ging gepaard met grootschalig grondverzet, waarbij op verschillende plekken resten van subfossiele eiken zijn gevonden. De benaming subfossiel wordt gebruikt voor dode organismen die in sedimenten zijn ingebed en nog niet zijn gefossiliseerd. Deze overblijfselen zijn belangrijk voor de wetenschap, omdat ze organisch materiaal bevatten dat kan worden gebruikt voor allerlei natuurwetenschappelijke analyses. In deze bijdrage worden de vondstomstandigheden, de datering en de betekenis van de prehistorische bomen uit het Binnenveld beschreven.

Kienhout

Er bestaat een speciaal woord voor de resten van bomen die worden gevonden bij het afgraven van veen en klei. Die worden al eeuwenlang kienhout genoemd. Het hout is vaak duizenden jaren oud, maar doordat het omgeven wordt door zuurstofloos grondwater is het nooit verrot. Tijdens de grootschalige ontginning van de Fries-Drentse veengebieden in de zeventiende tot en met twintigste eeuw werd het in grote hoeveelheden aangetroffen. Meestal ging het daar om dennenhout. Er was een aanzienlijke markt voor, omdat het uitstekend geschikt is als brandhout. Het brandt fel en kon daardoor in arme huishoudens voor zowel warmte als licht zorgen. Tegenwoordig is kienhout, in de meeste gevallen eik, door het geringe aanbod kostbaar. Takken zijn geliefd bij mensen met een aquarium. Deze zakken meteen naar de bodem en vormen daar een decoratief element. Dikkere stammen vinden aftrek bij kunstenaars en meubelmakers. Nederlandse meubelmakers maken er kasten en tafels van en een Duitse fabri-

Boom zo werd aangetroffen in de oostwand van de leidingsleuf in De Ossenkampen. Foto Jos Bazelmans.

kant verwerkt kienhout als fineer in zijn duurste inbouwkeukens.

Kienhout is ook van grote betekenis voor de wetenschap. Het helpt bij de datering van cultureel erfgoed, de verzameling van hydrologische en klimaatgegevens en de reconstructie van het natuurlijke landschap in het verleden.

Belangrijk voor kalender

De Wageningse eiken zijn om twee redenen belangrijk. In de eerste plaats vormen ze een aanvulling op de Nederlandse jaarringkalender (zie kader en Betekenis en interpretatie). In de tweede plaats vormen de bomen een interessante sleutel tot de vroegere ontwikkeling van het gebied. Ze zijn namelijk gevonden in een dal aan het zuidelijke uiteinde van de Gelderse Vallei. Hier stroomde sinds de laatste ijstijd 11.700 jaar geleden de Kromme Eem, die bij de Grebbeberg uitwaterde op de Rijn. In de eerste duizenden jaren na de ijstijd veranderde de waterhuishouding in het dal niet alleen door de toevloed van regenwater, maar ook door de toetreding van kwelwater uit de Heuvelrug en de Veluwe. Het riviertje kon het water niet allemaal kwijt en langzaam vernatte de vallei en ontstond er veen. De eiken stellen ons in staat de vernatting van het beekdal en de ontwikkeling van het veen beter te begrijpen en te dateren. Ze groeiden ofwel direct voorafgaand aan de veenvorming of ze markeren een periode waarin

het veen niet uitzonderlijk nat was. Eiken kunnen weliswaar groeien in betrekkelijk vochtige omstandigheden, en dus ook in veen, maar ze gaan dood door een (langdurig) overschot aan water. Het voorkomen van een of meerdere smalle jaarringen na elkaar kan een indicatie vormen voor omvangrijke overstromingen van nabijgelegen grote rivieren.

Vondst

Het onderzoek na de vondst van de eerste boomstam leverde in totaal 19 subfossiele bomen op, in alle gevallen eiken. Elf bomen bevonden zich nog in hun oorspronkelijke geologische context (in situ). Van zeven bomen is de context niet bekend, maar wel de exacte vindplaats. Van één exemplaar is ook die niet bekend. In aansluiting op het onderzoek in de Binnenveldse Hooilanden werden in de zuidelijker gelegen Ossenkampen tijdens de aanleg van een sleuf voor een elektriciteitsleiding nog eens drie eiken in situ gevonden. Dat bracht het totaal op 22. In alle gevallen waar de bomen zich in situ bevonden werden de exacte coördinaten bepaald. Van alle bomen werden dikke plakken gezaagd voor dendrochronologisch en ¹⁴C-onderzoek (een andere dateringsmethode). Uit mededelingen van oud-gemeentelijk archeoloog Petra Kloosterman en WAW-lid Eric van Dorland bleek dat er al eens eerder soortgelijke bomen waren gevonden binnen het gebied. Bij de aanleg van een proefveld van de WUR aan de Veensteeg in 1991 werden namelijk verschillende subfossiele eiken aangetroffen en fotografisch vastgelegd. Deze bomen zijn voor zover bekend

'In situ' wil zeggen: in de oorspronkelijke geologische of archeologische context. Het tegenovergestelde, 'ex situ', is simpel gezegd 'los gevonden', bijvoorbeeld doordat de vondst door een machine ongezien uit de grond is gehaald. Dat is gebeurd met verschillende van deze bomen, maar daarvan was op basis van mondelinge mededelingen bekend waar ze waren gevonden. Van één losse ex situ boom die op het terrein lag was dat ook niet meer bekend. In situ hoeft niet de oorspronkelijke groeiplek te zijn, want het kan ook gaan om bomen die oudtijds zijn doodgegaan en door stroming zijn verplaatst naar een nieuwe geologische context, die dan ook geldt als in situ, want het betreft een situatie uit het verleden.

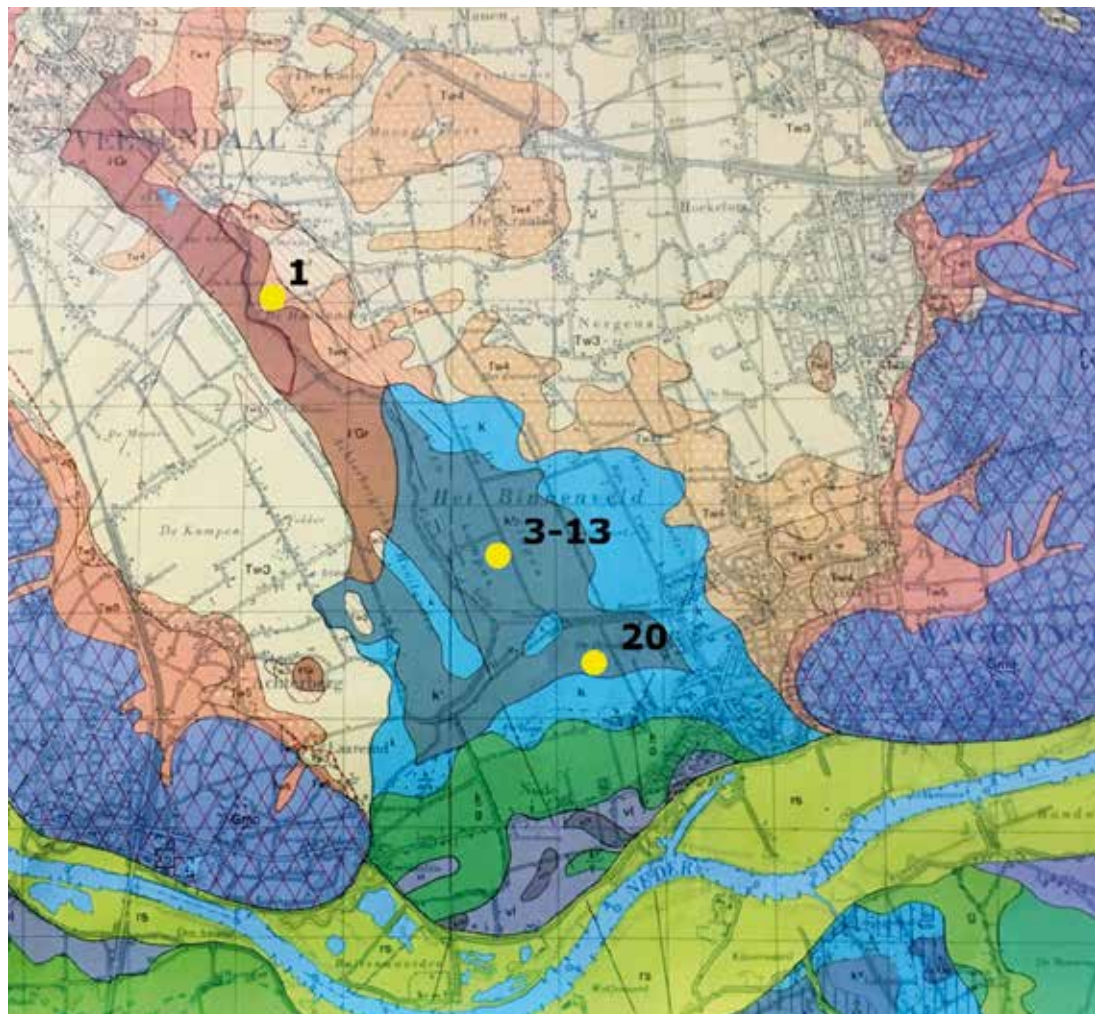
Boven: Natuurontwikkeling in de Binnenveldse Hooilanden, juli 2019. Zicht naar het zuiden, rechts ligt de Grebbeberg. De vindplaats van de bomen 3 tot en met 13 ligt bij de graafmachine uiterst links. Foto Willem Derickx, RCE.

Onder: Boom 1 werd gevonden in mei 2019. Foto Jos Bazelmans.

Dendrochronologie

Dendrochronologie of boomtjidskunde wordt in de archeologie als absolute dateringsmethode gebruikt. De naam komt van de Griekse woorden *dendron* (boom), *chronos* (tijd) en *logos* ('de leer van'). De methode werkt maar bij een beperkt aantal soorten, waaronder eik. Bij deze dateringsmethode staan jaarringen centraal. Deze ontstaan doordat een boom in een gematigd klimaat niet het hele jaar groeit, maar uitsluitend van maart tot november. Een jaarring is de optelsom van de relatief wijde cellen van de lente en de nauwere die in de zomer worden gevormd. In een jaar met goede groeiomstandigheden vormt zich een brede jaarring, in een slechter jaar met bijvoorbeeld een vroeg invallende winter of een overstroming een smalle. Iedere boomstam laat een eigen patroon van dikkere en dunnere jaarringen zien: een soort streepjescode die een afspiegeling vormt van de wisselende groeiomstandigheden door de jaren heen. Als bomen in een regio onder dezelfde klimatologische en hydrologische omstandigheden groeien, lijken hun jaarringen sterk op elkaar. Door de breedtes vast te leggen voor lange overlappende reeksen jaarringen uit levende bomen, bomen verwerkt in oude gebouwen, delen van bomen gevonden tijdens opgravingen en subfossiele bomen uit venen kan voor een specifiek gebied een jaarringkalender worden gemaakt. Het patroon van een oud stuk hout kan worden vergeleken met deze kalender en zo tot op het jaar nauwkeurig worden gedateerd. Om goed te kunnen dateren moet een houtvondst wel vaak minstens vele tientallen jaarringen hebben. De laatste ring onder de schors vertelt de kap- of sterfdatum. Niet van alle gebieden en boomsoorten is een (lange) jaarkalender beschikbaar. Voor Nederland kennen we inmiddels een standaardkalender van de eik, die teruggaat tot ruim 8400 jaar geleden.

Geologische kaart van het dal van de Kromme Eem met de situering van de diverse vindplaatsen (Verbraeck 1983).

Onder: Aanleg van het proefveld van de WUR aan de Veensteeg in 1991. Foto Eric van Dorland.

Pagina 15: Een houtmonster van boom 2 is geprepareerd met een scheermesje en krijtpoeder om de jaaringen beter zichtbaar te maken.
Foto Mario van IJzendoorn, RCE.

niet bewaard gebleven of bemonsterd. Daarom blijven ze hier verder buiten beschouwing.

Betekenis en interpretatie

In dendrochronologisch opzicht zijn de bomen uit de Binnenveldse Hooilanden van aanzienlijk belang. Ze voegen informatie toe aan weinig gedocumenteerde gedeeltes van de Nederlandse jaar-ringkalender. In 2006 waren voor de relatief lange periode 6025–2850 voor Chr. landelijk slechts 95 gedateerde meetreeksen beschikbaar. Het onder-

zoek van de Wageningse vindplaats voegt daar drie reeksen aan toe. Daar komt bij dat boom 2 voor een klein deel valt in een periode (ca 5400-5050 voor Chr.) waarvoor in Nederland nog geen op kienhout gebaseerde, gedateerde waarnemingen beschikbaar waren. Boom 20 valt zelfs geheel binnen een periode (4557-3643 voor Chr.) waarvoor maar heel weinig Nederlandse gedateerde meetreeksen beschikbaar waren. In 2006 waren voor de relatief korte periode van 2000 tot 800 voor Chr. 83 gedateerde meetreeksen beschikbaar, vrijwel allemaal uit West-Nederland. Daar voegt het Wageningse onderzoek er negen aan toe uit een gebied waarvoor eerder geen meetreeksen beschikbaar waren. Dat betekent een aanzienlijke versterking van de Nederlandse absoluut gedateerde dendrochronologische kalender voor eik en de mogelijkheid om de groei van eiken in de Nederlandse delta in een breder geografisch verband te onderzoeken en reconstrueren.

Tot slot is het belangrijk om stil te staan bij de (mogelijke) betekenis van de Wageningse bomen voor de kennis over de ontwikkeling van het beekdal van de Kromme Eem. De bomen 1, 2 en 20 leveren absoluut gedateerde aanwijzingen voor de

Onderzochte bomen

Vindplaats bomen 1 en 2 Op 12 juni 2019 werden de eerste twee bomen bemonsterd. Beide bomen bevonden zich niet meer op de oorspronkelijke vindplaats, maar van één boom wist de uitvoerder deze stellig aan te wijzen. Analyse van de jaarringen leverde een opmerkelijk resultaat op: het gaat om relatief oude bomen. De eerste eik heeft 62 ringen, waarvan de laatste werd gevormd in 4994 voor het begin van onze jaartelling. Bij de tweede zijn het er 126 en is de laatste jaarring gevormd in 5009 voor Christus. Bij alle twee is dit niet de sterfdatum, want spinthout en schors ontbreken aan de stammen. Het jaar waarin de bomen stierven, moet dus wat later zijn geweest. Omdat beide bomen gelijktijdig hebben gegroeid, mag wellicht geconcludeerd worden dat beide van dezelfde vindplaats en vermoede groeiplaats afkomstig zijn.

Vindplaats bomen 3 tot en met 18 Eind augustus 2019 werd duidelijk dat er opnieuw bomen tevoorschijn waren gekomen, op een nieuwe locatie, 50 tot 100 meter ten zuidoosten van de vindplaats uit 1991. Hier konden op 5 september 2019 elf bomen in situ worden gedocumenteerd en bemonsterd. Alle bomen bevonden zich direct onder de bouwvoor en in een kleiige veenlaag. De vondstomstandigheden maken duidelijk dat de bomen zich niet op hun oorspronkelijke groeiplek bevonden, maar hier in relatief rustige omstandigheden bij een overstroming van de Rijn zijn afgezet. In de directe nabijheid werden op 23 september nog eens vijf losliggende bomen bemonsterd waarvan het vrijwel zeker is dat ze stammen van dezelfde vindplaats. Van de zestien bomen konden er negen dendrochronologisch gedateerd worden. De dateringen laten een opmerkelijk consistent beeld zien: deze bomen groeiden tussen het einde van de veertiende eeuw voor Chr. en het midden van de twaalfde eeuw voor Chr.

Vindplaats bomen 20, 23 en 24 (De Ossenkampen) Zoals gezegd deed zich een tweede mogelijkheid tot onderzoek voor bij de aanleg van een elektriciteitsleiding door het gebied dat van oudsher bekend staat als De Ossenkampen. In het profiel van de leidingsleuf werden op drie plaatsen bomen aangetroffen. In één geval (boom 20) kon een belangrijk deel van de boom in het oostelijke sleufprofiel gedocumenteerd worden. De boom bevindt zich in zwak kleiig veen dat ligt tussen zand dat is afgezet tijdens de laatste ijstijd en een kleidek van de Rijn. Het monster van boom 23 bevatte te weinig jaarringen en was daarom ongeschikt voor dendrochronologisch onderzoek. De twee andere bomen bevatten wel forse aantallen jaarringen, maar het bleek onmogelijk om ze met de bestaande, absoluut gedateerde jaarringreeksen en kalenders te dateren. Om toch tot een datering te komen werden van boom 20 zeven monsters van individuele jaarringen genomen voor ¹⁴C-onderzoek. Van alle monsters is het aantal tussenliggende jaarringen bekend. Deze wijze van bemonsteren maakt het mogelijk om de onnauwkeurigheid van individuele ¹⁴C-dateringen te reduceren. Op basis van dit onderzoek weten we dat boom 20 ergens tussen 3900 en 3860 moet zijn ontsproten en tussen ca 3630 en 3590 voor Chr. moet zijn gestorven.

vernating van de grote dalvlakte tussen de Heuvelrug en de Veluwe sinds het einde van de laatste ijstijd. Mogelijk dat boom 20, waarvan de NAP-hoogte exact bekend is, een rol kan spelen in de reconstructie van de lokale ontwikkeling van de grondwaterspiegel. Onderzoek van pollen- en zadenmonsters die naast boom 20 zijn genomen, kan duidelijk maken in welk milieu de boom groeide. Boom 20 vormt tegelijkertijd een betrouwbare post quem datering – de bepaling van het moment vanaf wanneer het kan zijn gebeurd – voor het ontstaan en de ontwikkeling van een belangrijke geul van de Rijn die volgens de meest recente geologische inzichten actief was tussen 3550 en 375 voor Chr. De depositie van de bomen 3 tot en met 18 past goed binnen de ontwikkeling van dit geulsysteem.

Bronnen

- J.J.A. Berendsen en E. Stouthamer, *Palaeogeographic development of the Rhine-Meuse delta* (Assen 2001).
- P. Doeve en E. Jansma, in druk: *Datering veeneiken* WABH9 Wageningen Binnenveldse Hooilanden, Amersfoort (RING Rapportnummer 2020004). Zie: easy.dans.knaw.nl/ui/home.
- M.J.P. Gouw en G. Erkens, 'Architecture of the Holocene Rhine-Meuse delta (the Netherlands). A result of changing external controls', *Netherlands Journal of Geosciences* 86 (2007) 1.
- E. Jansma 'Dendrochronologie', *Nationale Onderzoeksagenda Archeologie* (Amersfoort 2006).
- E. Jansma, 'Hydrological disasters in the NW-European Lowlands during the first millennium AD: a dendrochronological reconstruction', *Netherlands Journal of Geosciences* 99 (2020), E11.
- M. Majer, *Water in het Binnenveld*, (eigen uitg., pdf, 2020).
- A. Verbraeck, *Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1: 50.000: blad Tiel West (39 W) en Blad Tiel Oost (39 O)*, (Haarlem 1983).

Op zaterdag 14 april 1945 bevrijdde de Britse 49e 'Polar Bear' Divisie met steun van het Canadese 'Ontario' Tankbataljon de ontvolkte stad Arnhem. Dezelfde dag reed de 5e Canadese Tankdivisie, ook vanuit de Betuwe, deze stad binnen om vandaaruit een omsingelingsoperatie te starten via Otterlo, Voorthuizen en Putten naar Harderwijk om terugtrekkende Duitse troepen uit de IJssellinie te belemmeren de Grebbelinie c.q. de bestandslijn te bereiken. De derde divisie van het 1e Canadese Legerkorps, de 1e Canadese Infanterie Divisie, vocht vijf dagen lang om vanaf de IJssel Apeldoorn te bevrijden op 17 april 1945.

17 april 1945

Wageningen zonder slag of stoot bevrijd

Door
Evert van de Weerd

Edenaar Evert van de Weerd is reserveofficier bij de Koninklijke Landmacht. Hij heeft veel kennis verzameld over WO II en de bevrijding in deze regio. Hij is (mede-)auteur van verschillende gedenkboeken, waaronder de 'Bevrijdingsatlas Veluwe'.

Op zondag 15 april hergroepeerde de Britse divisie haar drie infanterie-brigades om de uitgangsstellingen te betrekken voor het bevrijden van Ede en Wageningen. De 146e Brigade bleef in Arnhem, en later in Wolfheze, als reserve. De 56e Brigade werd geconcentreerd aan de westzijde van Arnhem voor de opmars naar Wageningen en Bennekom. De 147^e Brigade bevond zich 16 april nabij de Amsterdamseweg met vier Canadese tankbataljons (76 tanks) en begon tegen 17.00 uur met de opmars naar Ede. Die avond bereikte de brigade Planken Wambuis. De volgende dag splitsten de drie bataljons zich qua verdere opmars. Het Royal Scots Fuseliers Bataljon bevrijdde met steun van 44 Canadese 'Calgary' tanks Ede en het Leicestershire Bataljon reed met een eskadron Ontario tanks eerst naar Wolfheze en daarna langs de spoorlijn naar Ede. Het derde bataljon, het Duke of Wellington Bataljon boog op de Ginkelse Hei af naar Bennekom. Majoor G.V. Fancourt met zijn C-compagnie met 18 Ontario tanks reed voorop. Dit bataljon passeerde de spoorlijn bij blokpost 20 aan de rand van de Sysselft en kwam tegen 12.00 uur zonder noemenswaardige tegen-

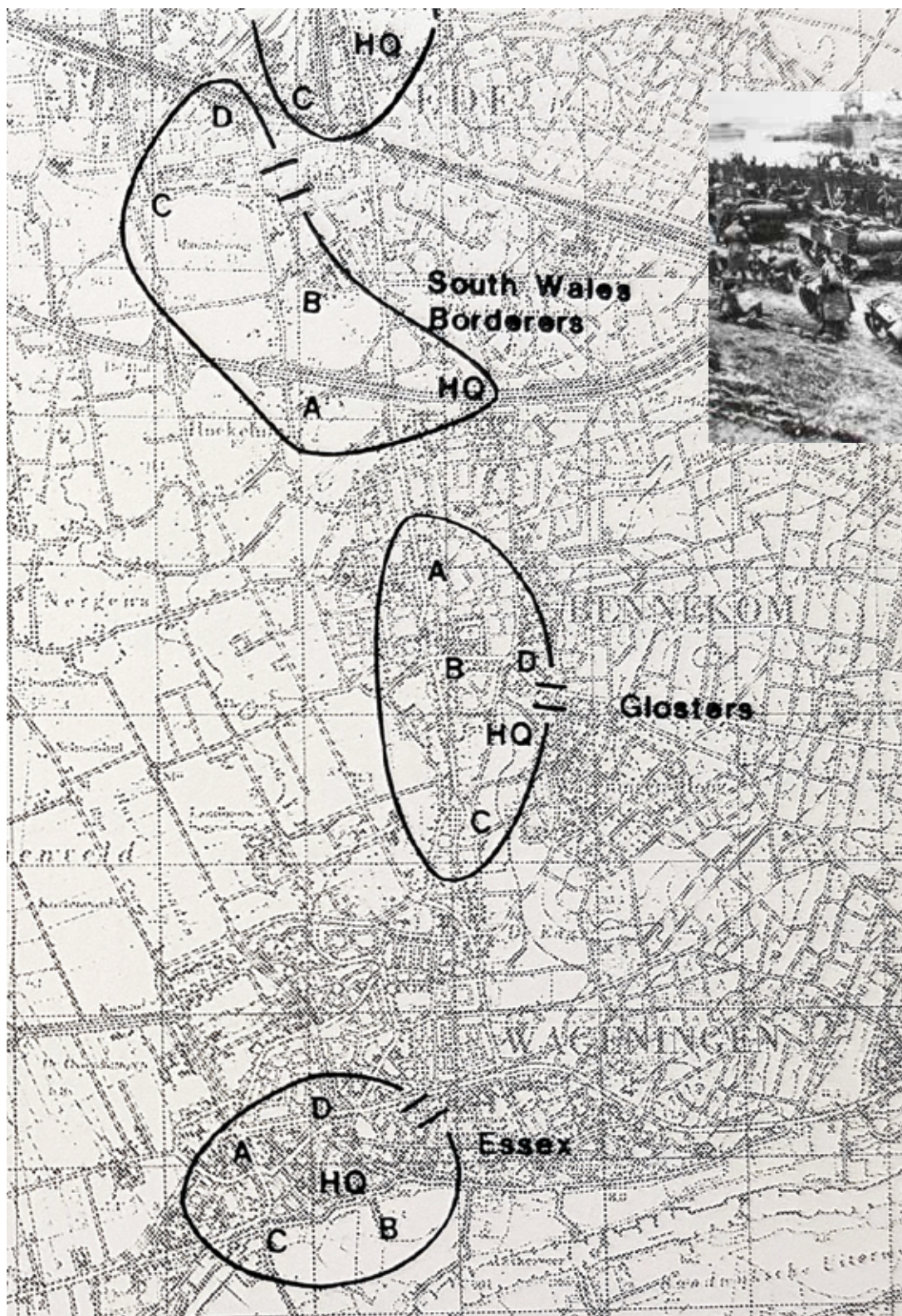
stand te hebben ondervonden aan in Bennekom. Na een korte verkenning in dit lege dorp reed het bataljon door richting Wageningen. Bij de Oude Tol werd de D-compagnie achtergelaten om Bennekom in de gaten te houden en de B-compagnie bleef aan de noordzijde van Wageningen om terugtrekkende Duitsers op te vangen. De A-compagnie zorgde voor de beveiliging van de rechterflank bij deze opmars. De C-compagnie reed verder via de Kapelleveenselaan (nu Haagsteeg) naar het einddoel in de omgeving van de Havenafweg. Vlak daarvoor, bij hotel 'Hof van Gelderland', reed een brenguncarrier (een licht bepantserd rupsvoertuig) op een mijn waarbij de bestuurder, korporaal Walter Dewe, om het leven kwam. Later werd de A-compagnie naar voren gehaald om de westzijde van de stad en haven te zuiveren. Deze situatie bleef ongeveer tot 20.00 uur bestaan want dan zou dit bataljon afgelost worden door het Essex Bataljon van de 56^e Brigade uit Arnhem. De bevrijder van Wageningen, Majoor Fancourt, leraar aardrijkskunde van beroep, is in augustus 1947 terug geweest in Wageningen en had een ontmoeting met burgemeester Klaasesz.

Speciale tanks

Deze 56e Brigade was dinsdagmorgen 17 april met twee bataljons uit Arnhem vertrokken richting Oosterbeek. Beide bataljons beschikten over speciale tanks van de Britse 79e Divisie: Sherman 'Crab' vlegeltanks om mijnen te ruimen en Churchill 'Crocodile' vlammenwerpertanks. Het South Wales Borderers Bataljon vertrok via Oosterbeek-Laa en Heveadorp naar Doorwerth en het Gloucestershire Bataljon nam de hoofdweg door Oosterbeek naar Doorwerth. Een tank werd beschadigd door twee landmijnen waarbij sergeant Leishman omkwam. Wel waren 13 mijnen onschadelijk gemaakt en enige barricades geslecht. Vanaf Doorwerth vertrokken de South Wales Borderers via Renkum naar Wageningen-Hoog en de Glosters via Heelsum en Keijenberg

Tanks van de Britse infanterie zijn over de Ginkelse hei onderweg naar Bennekom. Collectie Evert van de Weerd.

Boven: Het Leicestershire Bataljon vertrekt vanuit Nijmegen naar Arnhem. Diezelfde landingsvaartuigen zijn op 17 april gebruikt door het Essex Bataljon voor vervoer over de Rijn naar Renkum. Collectie Evert van de Weerd.

Links: Deze kaart uit de Bevrijdingsatlas Veluwe (pag. 81) toont de situatie op 19 april 1945, twee dagen na de bevrijding van Wageningen.

naar Bennekom. Een dag later werd het South Wales Borderers Bataljon verplaatst naar de frontlijn bij Hoekelum tussen Bennekom en Ede. Het derde bataljon van de brigade, het Essex Bataljon, stak in Arnhem van wal met 700 man in 32 landingsvaartuigen en voer over de Rijn naar Renkum waar de debarkering plaatsvond. Eerst zuiverde dit bataljon Renkum en daarna marcheerde het verder naar het onvolkte Wageningen om tegen 18.00 uur het bataljon van de 147e Brigade te gaan aflossen dat daarna naar Ede vertrok en daar in een grootse feeststemming terechtkwam. Het Essex Bataljon bleef in dit gedeelte van de

frontlijn. Het bataljonshoofdkwartier vond onderdak in een pand aan de Generaal Foulkesweg, tegenover het gebouw van Ceres. De C-compagnie bleef in de Nude en de A-compagnie lag aan de westzijde van de stad. Verder vond de B-compagnie inkwartiering in de Veerstraat en de D-compagnie zat aan de noordkant van de stad. In de avond van de volgende dag voer een peloton over de Rijn naar Rhenen voor een verkenning, maar daar was geen vijand te bekennen. Enige dagen later vond een commandowisseling in de stad plaats tussen de vertrekkende commandant LCol. M.A.H. Butler en LCol. E.S. Scott.

Rechtsboven: Aan de gevel van appartementengebouw Hof van Gelderland is op 17 april 2008 een gedenksteen onthuld voor de gesneuvelde korporaal Walter Dewe.

Linksboven: De Sherman 'Crab' vlegeltank is speciaal toegerust om mijnen te ruimen. Collectie oorlogsmuseum Overloon.

Onder: Een colonne geallieerde vrachtwagens met witte vlaggen staat in de Hoogstraat te wachten op het vertrek naar West-Nederland om voedsel te brengen. Beeldbank Wageningen, collectie Gemeentearchief.

Voedselhulp

Op 1 mei werden de bermen van de weg tussen Wageningen en Rhenen mijnenvrij gemaakt door Britse en Duitse geniesecties en vond er een bespreking plaats tussen Lt.General C. Foulkes en de chefstaf van het 25e Duitse Leger Lt.General P. Reichelt, in een arbeiderswoning halverwege beide steden. De volgende dag startte operatie Faust voor voedselhulp over de weg naar het westen. Acht dagen lang denderden in totaal 350 Britse en Canadese vrachtauto's door de Hoogstraat om van de opslagplaats bij Ede voedsel over te laden in de Nude onder toezicht van o.a. de Hollandse SS. Deze operatie stond onder commando van de Canadese Lt.Colonel E. de Geer. Er werd 1000 ton voedsel vervoerd.

Op 3 mei was er weer een bespreking in de Nude tussen de beide generaals en er werd een telefoonverbinding aangelegd. Dezelfde dag ging de 56e Brigade als reserve naar Wolfheze en kwam de 146e Brigade in de frontlijn. Het Essex Bataljon verdween uit de stad en het Lincolnshire Bataljon van LCol. Ashbumes uit Wolfheze nam hun posities over. Alleen de Essex C-compagnie bleef in de Nude, vanwege het vermoeden dat de Duitsers bij het rijden door de Nude de bataljonswisseling zou-

den opmerken. Ook ontdekten de Britten dat de Duitsers het Scheepsbouwkundig Proefstation in gebruik hadden genomen voor onderzoek aan eenmansduikboten. Op 5 mei reden enige Canadese auto's en motorrijders met medisch personeel naar Utrecht waar ze binnengehaald werden als de eerste bevrijders.

Gesprekken

Nadat Reichelt en Foulkes op 4 mei een voorbespreking hadden gehad in Hotel de Wereld vonden op 5 en 6 mei in hetzelfde hotel en de naastgelegen aula van de Landbouwhogeschool de capitulatiegesprekken plaats tussen Foulkes en Generaloberst J. Blaskowitz, commandant van het Duitse 25e Leger in Nederland. In de avond van 4 mei had veldmaarschalk Montgomery in zijn hoofdkwartier op de Lüneburgerheide bij Bremen de overgave van alle Duitse troepen in Noordwest-Europa geaccepteerd. Die capitulatie was op 5 mei 's morgens om 8.00 uur ingegaan.

Op 7 mei gingen de eerste voertuigen van de Britten vanaf de Nude naar de provincie Utrecht om daar met drie brigades de drie Duitse divisies te ontwapenen. Daarenboven zijn tien Britse pantserwagens – om precies te zijn vier pantserwagens en zes brenguncarriers – die dag kortstondig in Amsterdam geweest, dus buiten de provincie Utrecht, en dezelfde middag teruggekeerd. Een dag later trokken de Canadezen met hetzelfde doel naar de provincies Noord- en Zuid-Holland. Pas op 8 mei werd de staf (HQ) van de 34e Hollandse SS Divisie bij Doorn gevangengenomen en op 9 en 10 mei volgden de twee regimenten van deze divisie in en nabij Rhenen en Veenendaal. Nadat zij eerst bij Elst geconcentreerd waren geweest volgde eind mei de overplaatsing van 6000 Hollandse SS-ers naar het gevangenenkamp te Harskamp. Half mei konden de Wageningers terugkeren naar hun gehavende stad, die ze op 1 oktober 1944 hadden moeten verlaten omdat de stad in de frontlijn terecht was gekomen. Wel kreeg de stad Captain Spencer als Britse Townmajor en hij liet krijgsgevangenen, die verbleven in de ruïnes van Belmonte, mijnen ruimen op de Wageningse Berg. Hij zorgde ook voor 70 fietsen voor o.a. artsen en regelde een voormalige Duitse legervrachtwagen voor de stad. Rond 25 mei vertrok de Britse 'Polar Bear' Divisie naar Duitsland.

Zicht op Wageningen vanuit het Noordoosten

Door Saskia Werner

Saskia Werner is kunsthistorica en werkzaam bij museum De Casteelse Poort. Dit is haar eerste aflevering van een serie beschouwingen over Wageningen in de schilderkunst.

Schilderij boven:
Hercules Segers
(1589/90-1633/1640)
- Zicht op Wageningen vanuit het Noordoosten, c. 1628-1630. Olieverf op paneel, 27,1 x 36,1 cm (oorspronkelijk 12,5 x 36,1 cm). Edinburgh, National Gallery of Scotland (inv.no NG2800).

De Scottish National Gallery in Edinburgh bezit een schilderij waarop Wageningen afgebeeld is en dat gemaakt is door Hercules Segers. Segers wordt rond 1589-1590 in Haarlem geboren. Rond zijn achttiende krijgt hij in Amsterdam zijn opleiding bij de Vlaamse landschapschilder Gillis van Coninxloo (1544-1607). Hij raakt beïnvloed door de Zuid-Nederlandse landschapschildertraditie en ontwikkelt dit genre op zijn eigen manier verder. Hoe komt 'Zicht op Wageningen vanuit het Noordoosten' terecht in Edinburgh en wat is het verhaal achter dit schilderij?

We gaan terug naar 1631. De Amsterdamse kunsthandelaar Jean Antonio Romiti koopt vermoedelijk dit schilderijtje met nog enkele andere werken rechtstreeks van Hercules Segers. In 1640 komen de werken terecht bij kunsthandelaar Johannes de Renialme. Rembrandt, een groot liefhebber van Segers, zou bij de Renialme een aantal van deze schilderijen gekocht hebben. In de inboedelinventaris van Rembrandt van 1656 worden acht olieverfschilderijen van Hercules Segers genoemd, waaronder 'een cleijn lantschap-pie'. Het is niet zeker, maar is het geen leuke gedachte dat het schilderij met Wageningen erop bij Rembrandt aan de muur hing?

Vanaf begin achttiende eeuw is het schilderij te volgen via veilingen en particuliere verkopen. Het wordt dan nog toegeschreven aan Hercules Segers, maar eind achttiende eeuw wordt de naam van Rembrandt eraan gekoppeld. Midden negentiende eeuw komt het terecht in een privéverzameling in Schotland. In 1950 wordt het bij Christie's geveild als werk van Rembrandt met de omschrijving: 'A view over an extensive landscape, with windmills and cottages'. Kunsthandelaar Clifford Duits koopt het voor £ 6510, waarna het weer in een Schotse privéverzameling terecht komt om in 2005 overgedragen te worden aan de National Gallery.

In 1950 wordt er wel getwijfeld aan de toeschrijving aan Rembrandt. Door specifiek onderzoek komt de tenaamstelling weer terecht bij Hercules Segers. Ook over de locatie is onduidelijkheid. Naast 'landschap

met twee windmolens' wordt het beschreven als 'landschap bij Laag-Elten'. In 1963 wordt de stad uiteindelijk herkend als Wageningen.

We zien een vergezicht met een stad en twee molens: links een standerdmolen (1383-1784), de voorloper van De Eendracht (1785-1996) en rechts De Ooievaar (1617-1908). De zandweg die naar de stad slingert zou de oude doorgaande weg kunnen zijn en leidt richting Bergpoort. Het kasteel en de stadsmuur ontbreken. Een vergelijkbare ets in het Rijksprentenkabinet van het Rijksmuseum toont eenzelfde uitzicht, maar er zijn verschillen. Toch zal eenzelfde schets een rol gespeeld hebben bij de totstandkoming van het schilderij en de ets. Het was in die tijd niet ongebruikelijk te reizen langs de stuwwallen van Gelderland en Utrecht. Een opmerkelijk en on-Nederlands landschap met heuvels en vergezichten. Segers zal ter plekke een schets gemaakt hebben.

Het schilderij is niet op doek, maar op houten panelen geschilderd. Kunsthistoricus Jan van Gelder merkt in zijn artikel van 1950 op dat het werk (toen nog geïdentificeerd als Laag-Elten) in de hoogte was vergroot met een paneel van ongeveer 14,6 cm. Eerst werd aangenomen dat dit in 1640 door een andere kunstenaar was gedaan in opdracht van Johannes de Renialme om het aan te passen aan de smaak van die tijd. Maar dendrochronologische analyses in 1995 en 2015 geven een ander beeld. Op basis hiervan en in vergelijking met andere schilderijen wordt het werk tegenwoordig niet meer gedateerd rond 1610, maar tussen 1628-1630. Op basis van deze gegevens acht kunsthistoricus Pieter Roelofs het zeer goed mogelijk dat Segers kort na de voltooiing zelf het werk vergrootte om het beter verkoopbaar te maken. De latere datering klopt met de windmolens: De Ooievaar is pas in 1617 gebouwd.

In 2016-2017 was het werk te zien op de grote overzichtstentoonstelling van Hercules Segers in het Rijksmuseum. Momenteel wordt het schilderij in het depot in Edinburgh bewaard en is het alleen als reproductie te bewonderen.

Hoe Wageningen volksziekte nummer 1 tuberculose bestreed

In deze tijden van corona, waarin we wereldwijd gevangen zitten, lijkt ontsnapping nog steeds een onbereikbaar ideaal. Er komt maar geen einde aan de lange boze droom, die voor velen nu al meer dan een jaar de rauwe dagelijkse werkelijkheid betekent. In de eerste plaats voor de verpleegkundigen en artsen die zich een slag in de rondte werken om patiënten te behoeden voor een letterlijk adembenemend einde. Een eeuw geleden was tuberculose nog volksziekte nummer 1 en net als corona een bijzonder besmettelijke longziekte met een tergend traag herstelproces, soms van jaren.

Door Petra Leenknecht

Petra Leenknecht is assistent-archivaris bij het Gemeentearchief in Wageningen.

Tuberculose, kortweg tbc, stond een eeuw geleden, net als corona nu, hoog op de politieke en maatschappelijke agenda. Het was en is dan wel geen virusziekte, maar minstens zo besmettelijk en ontwrichtend voor het bestaan van velen. Deze volksziekte was zeker geen nieuwkomer – al in de negentiende eeuw waren er fikse uitbraken – maar er werd pas gaandeweg steeds meer bekend over de sluipende ziekteverwekker en hoe hem te tackelen. De ontdekking in 1882 door de Duitse medicus Robert Koch (1843-1910) van de boosdoener, de tuberkelbacil, en verder het besef dat de ziekte besmettelijk was en dus niet genetisch bepaald, betekenden het voorzichtige startsein voor de bestrijding van tuberculose. Een lang en hobbelig proces overigens, want een werkend medicijn was nog lang niet in zicht.

Voorkomen beter dan genezen

In tal van Nederlandse steden ontstonden dan ook afdelingen van de in 1903 opgerichte landelijke Vereniging ter Bestrijding van Tuberculose. In Wageningen gebeurde dat in 1918, onder de vleugels van ziekenhuis Stichting Ziekenzorg (opgericht in 1912) aan de huidige Generaal Foulkesweg. Deze particuliere vereniging, onder voorzitterschap van de latere ereburger dokter Th. Niemeijer, hield zich onder meer bezig met het financieel ondersteunen van onvermogen patiënten en voorlichting geven over het voorkomen van verspreiding. Hoe meer kennis onder de bevolking, hoe sneller de ziekte beteugeld zou kunnen worden was ook toen al de gedachte. Op 1 mei 1918 meldde de *Wageningse Courant* dat de vereniging al 220 betalende leden had. Genoeg blijkbaar om een consultatiebureau voor on- en minvermogen tuberculoselidmers op te kunnen richten. Dit bureau kwam onder leiding te staan van dokter Th. Haverkorn van Rijsewijk uit Renkum, die daar ook een herstellingsoord voor longlijders bestierde. De vereniging werd verder snel uitgebreid met een

De Amsterdamse vereniging 'Het Vacantiekinderfeest' organiseerde kampen voor Amsterdamse 'bleekneusjes' in het Vacantie-kinderhuis in Renkum. Op deze foto uit 1927 zijn de kinderen bezig met een boswandeling.

Collectie Spaarnestad, fotograaf onbekend.

enquêtrice of huisbezoekster. Met deze mejuffrouw A. Ide binnen de gelederen kreeg de vereniging al snel beter zicht op de meest kwetsbare inwoners.

Rust, reinheid en regelmaat

Preventie bleek echter nog niet zo eenvoudig. De leefomstandigheden waren bepaald niet optimaal te noemen. De Eerste Wereldoorlog had ook in Nederland zijn sporen nagelaten met onder meer een piek aan tbc-sterfgevallen. Verder was een tekort aan eerste levensbehoeften voor veel Wageningse families helaas de dagelijkse realiteit. Arme, vaak kinderrijke, gezinnen leefden een eeuw geleden in slechte, moeilijk te ventileren en veel te kleine huizen. Hygiëne was voor velen nog vrij onontgonnen gebied en een gevarieerd voedselpatroon financieel simpelweg niet haalbaar. Kortom, de ideale ingrediënten voor het broeien en uitbreken van besmettelijke ziektes, met tuberculose met stip op nummer 1. Veruit de belangrijkste wijze van besmetting was het inademen van kleine, in de lucht zwevende druppeltjes met tbc-bacillen die door tuberculosepatiënten werden verspreid. Vandaar dat hele gezinnen geïnfecteerd raakten. Een hele kluit om dat te voorkomen.

Omdat kinderen, en dan vooral arbeiderskinderen, vatbaarder bleken, werden ze na selectie door onder meer de schoolarts naar zogenaamde kinderherstellingsoorden- of kolonies uitgezonden. Het idee was om daar niet alleen aan te sterken en daarmee minder vatbaar te worden, door gezond en gevarieerd te eten en te leven volgens het devies 'rust, reinheid en regelmaat', maar vooral ook om basiskennis betreffende hygiëne aan te leren. De voor drie tot zes weken uitgezonden kinderen konden deze kennis dan als 'kolonisten' mee naar huis nemen en daar overbrengen op de rest van het gezin. Volgens het jaarverslag van de Wageningse tbc-bestrijdingsvereniging werden in 1923 tien kinderen naar koloniehuisen gezonden en legde de enquêtrice 1808 huisbezoeken af.

Kinderherstellingsoord in Wageningen?

Ook in Wageningen was even sprake van zo'n herstellingsoord binnen de gemeentegrenzen. In 1922 werd aan de uit Den Haag afkomstige werktuigkundig ingenieur Cornelis F.M. Verstijnen, werkzaam bij de Edese Kunstzijdefabriek Enka, vergunning verleend om op een perceel van de N.V. Wageningen-Hoog een kinderherstellingsoord te laten bouwen. Dit gebeurde in opdracht van de Haagse Steijer Stichting. Volgens een begeleidend schrijven van aannemer Gebr. Modderkolk te Ede had deze bouwheer haast en drong hij aan op een snelle beslissing van de gemeente. De schilderachtige met riet gedekte villa kreeg daadwerkelijk snel vorm en wel aan Dassenboslaan 1 (tegenwoordig nummer 20). Of het pand ooit heeft gefunctioneerd als herstellingsoord is niet teruggevonden. Vermoedelijk hadden de Steijer Stichting en Verstijnen het plan om er kinderen van fabrieksarbeiders die werkzaam waren bij de Enka aan te laten sterken. Maar Verstijnen vertrok al in 1928 met zijn gezin richting Londen en zou de villa pas in 1939 van de hand doen.

Wanneer je nu rondloopt bij de Dassenboslaan kun je je helemaal voorstellen hoe Edese en Wageningse bleekneusjes in deze bosrijke omgeving tot rust hadden kunnen komen. Het is dan ook niet vreemd dat in deze heilzame omstreken wel andere kinderherstellingsoorden succesvol van de grond kwamen. Koloniehuis Heelsum in Heelsum bijvoorbeeld, maar ook het speciaal voor middenstandmeisjes bestemde Kinderherstellingsoord Klein Vossenhol te Bennekom. En natuurlijk het Renkumse Vacantie-Kinderhuis, dat oorspronkelijk onder de naam Boschrust voor tbc-patiënten bestemd was.

Oranje Nassau's Oord: een oase van rust

Maar was men eenmaal ziek en besmettelijk voor anderen, dan was afzondering of quarantaine een must om verdere uitbraak in te dammen. Overal in Europa werden daarom sanatoria geopend, waar patiënten met rust, gezonde voeding en frisse lucht

Boven: Sanatorium Oranje Nassau's Oord werd geopend in oktober 1901. De lighallen waarin patiënten met bed en al in de gezonde buitenlucht konden verblijven, zijn duidelijk zichtbaar.

Beeldbank Wageningen, collectie Gemeentearchief.

Onder: Koloniehuis 'Heelsum' te Heelsum, ca. 1920. Collectie Hans Braakhuis (www.hansbraakhuis.nl).

werden verpleegd. Zo opende in Nederland in Heiloo het eerste sanatorium zijn deuren (1898). Een paar jaar later volgde Wageningen met Oranje Nassau's Oord. Dit luxe buitenverblijf van koningin-moeder Emma aan de oostzijde van Wageningen, kreeg een mooie nieuwe bestemming. Het Nationaal Huldeblijk, een geldinzamelingsactie van de bevolking als dank voor haar goede zorgen, besteedde Emma namelijk geheel aan het stichten van een herstellingsoord voor tuberculoselidmers op haar Wageningse landgoed. Zij had haar zus Sophie aan tuberculose verloren en was om die reden persoonlijk zeer betrokken om de tbc-bestrijding te ondersteunen. Met functionele nieuwbouw van architect Roelof Kuipers – ook het bestaande paleis werd getransformeerd tot onderdeel van het complex – ontstond een voor iedereen toegankelijk sanatorium. Het zou tot ver na de Tweede Wereldoorlog als zodanig functioneren.

Met de komst van antibiotica, gezondere voeding en een stijgende welvaart werd tbc grotendeels teruggedrongen. Tenminste, in Nederland en andere welvaartslanden. Wereldwijd raken jaarlijks nog altijd ruim tien miljoen mensen besmet met de tbc-bacil en sterven er nog ruim anderhalf miljoen aan deze longaandoening. Tuberculose blijft daarmee tot op de dag van vandaag de meest dodelijke infectieziekte ter wereld.

Voor deze serie maakt Petra Leenknecht vooral gebruik van de Beeldbank Wageningen, een samenwerkingsproject van Gemeentearchief, museum De Casteelse Poort en Oud Wageningen. De beeldbank omvat vele duizenden foto's en de vrijwel complete Wageningse Courant van 1855 tot 1947. Zie beeldbankwageningen.nl

Na vijftig jaar bloei is kunstzinnige vorming terug bij af

Met het faillissement van 't Venster in maart 2017 keerde de amateuristische kunstbeoefening in Wageningen terug naar het niveau van 1966. In dat jaar liggen de wortels van het nu verdwenen centrum voor kunstzinnige vorming: particulieren die het weidse maar versnipperde aanbod bij elkaar brachten in de Werkwinkel, die enkele jaren later als KEO-Werkwinkel tot de vaste waarden in Wageningen behoorde.

Door Jan Mars

Als je in de jaren 50 en 60 in Wageningen iets creatiefs wilde doen, moest je het vooral zoeken in het aanbod van individuele kunstenaars. Er was een muziekschool, vanaf 1967 gehuisvest in het oude gebouw van de Rijks-hbs aan de Generaal Foulkesweg, en er was sinds 1964 een Werkgroep Vrije Expressie, die cursussen organiseerde. Voor hun kunstzinnige vorming waren Wageningers verder aangewezen op kunstschilders, pottenbakkers, beeldhouwers, enzovoort, die lessen voor volwassenen en kinderen gaven in hun atelier of in een gehuurd schoollokaal. Dat was een weids aanbod, waar vaak meer belangstelling dan plaats voor was. Een van die kunstenaars was Marian van Dobben, die op de deel van haar boerderij aan de Dorskampweg een groep vrouwen begeleidde bij pottenbakken. (Marian van Dobben was, terzijde, de partner van dr. W.H. van Dobben, de auteur van de bekende vogelgids 'Wat vliegt daar?'). Ze verzorgde tevens tekenlessen, ook voor kinderen. Bij de organisatie werd ze in de jaren 60 geassisteerd door onder anderen Tine Bult. Zij was de partner van gemeentesecretaris Frans Bult. Dat bood een ingang bij burgemeester Maarten de Niet Gzn, tevens Eerste Kamerlid voor de PvdA. De Niet adviseerde professionalisering van de organisatie en van het aanbod van kunstzinnige vorming, om de grote belangstelling beter te kunnen hanteren. Je

kunt vermoeden dat hij ook heeft bevorderd dat de club uiteindelijk rijkssubsidie kreeg.

Rond dezelfde tijd, november 1968, arriveerde Birgit Pedersen in Wageningen, textielkunstenaar uit Denemarken en verwoed op zoek naar emplooi. In de Veluwepost vond ze de aankondiging van de pottenbakcursus van Marian van Dobben, en, al had ze niks met keramiek, ze meldde zich aan omdat ze zo in contact kon komen met het kunstzinnige leven in Wageningen. Ze kon onmiddellijk aanschuiven bij een initiatiefgroep die bezig was een Wageningers creativiteitscentrum op de zetten. De groep bestond verder uit Marian van Dobben, Herman en Berty Beltman, Lutz en Ineke Veenstra, en Tine Bult.

Op 13 september 1969 ging het creativiteitscentrum van start, onder de formele naam Stichting Creatief Centrum De Werkwinkel Wageningen, die op 8 januari van dat jaar was opgericht. De naam Werkwinkel was een speelse vertaling van het Engelse *workshop*, maar verwees ook naar De Werkschuit, een roemrucht creativiteitscentrum dat de Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding, Onderwijs en Maatschappij (WVO) op een boot aan de Amstel in Amsterdam voor de jeugd organiseerde. De Amsterdamse Werkschuit genoot veel ondersteuning van beleidsmakers en had een groot bereik, zowel in aantal deelnemen-

Links: Creativiteitscentrum De Werkschuit op de Amstel in Amsterdam werd geopend op 15 april 1950.
Fotograaf onbekend.

Tentoonstelling werk van leerlingen van de Werkschuit in november 1955. Foto Herbert Behrens. Nationaal Archief/Anefo.

de Amsterdamse kinderen, als in verspreiding van het gedachtegoed. De Wageningse groep spiegelde zich er nadrukkelijk aan.

De Wageningse Werkwinkel kreeg de beschikking over lokalen in een noodbarak en een bijgebouw van de verhuisde Rijks-hbs aan de Wilhelminaweg, het gebouw 'Gymnastiek en Teekenen'. Bij de feestelijke opening door de net nieuwe burgemeester Westerhout, doopte iedereen de handen in verf om een gezamenlijk kunstwerk op een groot vel papier te maken.

Programmaboekje rondbrengen

De Werkwinkel had financieel een moeizame start. De initiatiefnemers moesten bijvoorbeeld eigenhandig het programmaboekje voor het eerste cursusjaar bezorgen. Het aanbod was, voor een beginjaar, verrassend ruim. Een krant uit september 1969 geeft een beeld: 'cursussen op het gebied van vrije en geleide expressie, zoals creatief naaldwerk, koperbewerking, een tekencursus, weven, Japans bloemschikken en dergelijke.' De krant meldt ook: 'In deze nieuwe instelling is de Werkgroep Vrije Expressie, die sedert 1954 een begrip is geworden voor vele Wageningers, geheel opgenomen. Een belangrijk deel van haar werkzaamheden, zoals het organiseren van cursussen, zal voortgezet worden in de Stichting De Werkwinkel.'

Een handjevol docenten, waaronder Birgit Pedersen, verzorgde dat eerste jaar achttien cursussen, voor 270 deelnemers. Vier jaar later was dat uitgegroeid tot veertig cursussen voor 560 deelnemers. De zaak werd gerund door Berty Beltman als betaalde coördinator voor halve dagen, Tine Bult voor de administratie, en Marian van Dobben voor de materialen. Berty Beltman, geboren Kos, was bekend door haar bemoeienissen in 1965 met de kinderspeelzaal in Wageningen, die als voorloper een voorbeeldfunctie had voor talloze kinderspeelzalen in het hele land. Ze was kennelijk een organisatorisch talent, en de baan bij de Werkwinkel was goed te combineren met de zorg voor haar kinderen en het huishouden – zo ging dat toen. In 1973 werd ze opgevolgd door Ben Joosten, die directeur werd.

De amateuristische kunstbeoefening zat in de lift in de jaren 60. Dat was te danken aan Marga Klompé, de KVP-minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, en haar directeur mevrouw M. Taminiau. Talloze initiatieven op het gebied van kunstzinnige vorming kregen met subsidies de wind in de zeilen, waaronder de eerdergenoemde Werkschuit. Voordat de Werkwinkel rijkssubsidie kon krijgen moest er in de programmering wel wat veranderd worden: het ministerie vond een aantal cursussen 'te ambachtelijk', oftewel: niet kunstzinnig genoeg. Door houtbewerking, metaalbewerking of drukken voortaan 'creatieve houtbewer-

king', 'creatieve metaalbewerking' en 'creatief drukken' te noemen, viel het aanbod binnen de normen en kwam de rijkssubsidie los.

De Werkwinkel was dus een particulier initiatief, van een groep bevlogen kunstenaars en hun leerlingen. Dankzij inzet en persoonlijke contacten slaagden ze erin subsidie te verwerven en zo hun werk van een solide basis te voorzien. Daarnaast bestond in Wageningen sinds 13 september 1968 de Stichting Kultureel Expositie- en

Ontmoetingscentrum, in die tijd nog afgekort tot K.E.O., die bedoeld was om 'kulturele belangstelling en ontwikkeling [te] kweken d.m.v. exposities e.d.' Dit was een gemeentelijk initiatief. De oprichtingsakte werd getekend door Herman Driever, locoburgemeester; toen er op 28 april 1969 een lening van 235.000 gulden nodig was voor een verbouwing, tekenden de bestuursvoorzitter, de wethouder Sake Porte, en de secretaris Henk Linders, gemeenteambtenaar.

KEO kwam tot stand na uitvoerig lobbyen door tekenleraar Lutz Veenstra. Hij presenteerde in 1966 een plan voor een gebouw met een 'capitulatiemuuseum', een expositiezaal en onderwijsruimtes, om de Wageningse jeugd met cultuur in aanraking te brengen en de bestaande versnippering in het aanbod tegen te gaan. De gemeente vond zijn plan veel te duur, 100.000 gulden per jaar, waarop Veenstra zich tot de PvdA-gemeenteraadsfractie wendde. Dat leidde in 1969 tot de Werkwinkel, maar intussen ontstond toch KEO, dat gebruik ging maken van Wilhelminaweg 5 als Kultureel Expositie- en Ontmoetingscentrum. Het secretariaat is hier onvolledig over.

KEO werkte uitgebreid samen met de openbare bibliotheek, toen in de winkelgalerij aan de Stadsbrink. Daar was ook een kelder, die KEO in 1970 ging gebruiken als expositieruimte en die later ook dienst deed als kunstuitleen.

Fusies

De Werkwinkel bloeide intussen, in aantal cursussen en aantal deelnemers. Daarmee ontstond ook

Expositie van schilderijen in het creativiteitscentrum KEO-Werkwinkel, Salverdaplein 3, door cursisten van dit centrum. Circa 1970.

Beeldbank Wageningen, collectie Gemeentearchief.

De affiche van de KEO-expositie 'Verdeeld beeld' in 1978 in de KEO-kelder, werd gemaakt door Ben Joosten. Collectie ReclameArsenaal (www.iadbb.org).

de noodzaak tot verdere professionalisering: er moest een directeur komen. Uit de vele sollicitanten werd Ben Joosten gekozen. Hij werd benoemd per 1 januari 1973. Hij kwam uit Soest, waar hij bronsgieter was, en kende iedereen in het wereldje van de kunstzinnige vorming. Hij kwam voltijds in dienst, met vijf parttime werknemers. Samen pakten ze de zaak krachtig aan. Dat resulteerde erin dat de Werkwinkel veel meer ging organiseren dan cursussen, die overigens succesvol bleven. De werkzaamheden van de Werkwinkel en van KEO vertoonden daardoor steeds meer overlap: de Werkwinkel maakte ook exposities, KEO verzorgde ook lezingen en cursussen. Niet vreemd dat er een fusie werd gesmeed: de Stichting KEO-Werkwinkel ontstond in 1976, om in Wageningen kunstzinnige vorming, exposities, cursussen en bijscholingen in het onderwijs te organiseren. Joosten werd de directeur van het fusieproduct. Daarnaast bestond in Wageningen de eerdergenoemde Stichting Stedelijke Muziekschool, die in 1977 verderging als Muziekschool Canterhijn en als zodanig Wageningen en de gemeente Renkum bediende.

Vanaf het eind van de jaren 70 kon Wageningen dus bogen op een structuur van amateuristische kunstbeoefening die in overeenstemming was met de omvang van de stad en die kennelijk voorzag in een behoefte. KEO-Werkwinkel, Muziekschool en bibliotheek trokken veel deelnemers en timmerden aan de weg met exposities, concerten en voorstellingen. De bibliotheek betrok in 1978 een nieuw pand op de hoek van de Stationsstraat en de Bergstraat, de Muziekschool huisde aan de Generaal Foulkesweg en KEO-Werkwinkel aan de Wilhelminaweg, na een reeks andere lokaties in de stad, waaronder de voormalige BB-kelder aan het Salverdaplein en De Wereld, en de zolder van verschillende lagere scholen. KEO-Werkwinkel verzorgde naast cursussen voor de vrije tijd ook lessen kunstzinnige vorming op school. Exemplarisch was het project-Werkman in het voorjaar van 1978: scholen en andere belangstellenden gingen aan de slag met de erfenis van graficus Hendrik Nicolaas Werkman (1882-1945), en maakten met diens speelse druktechnieken hun eigen kunst. Het project leidde tot prachtige werkstukken en bereikte meer dan 950 deelnemers in 44 groepen: scholieren, docenten, ambtenaren, collega's en belangstellenden van buiten.

In de loop van de jaren 80 sloeg de crisis toe en er moest bezuinigd worden. De gemeente deed dat blijkbaar niet heel doordacht waar het de kunstsector betrof. In 1984 dreigde een halvering van de gemeentelijke subsidie voor Canterhijn, die het voortbestaan van de muziekschool ernstig in gevaar zou brengen. In 1985 kondigde het bestuur van KEO-Werkwinkel aan dat het zichzelf en de Werkwinkel

ophief, vanwege de nijpende financiële toestand, maar vooral ook omdat 'er met de gemeente niet anders dan in termen van "subsidieverlaging", "niet subsidiabel" en "kostenbesparing" kan worden gesproken en dat enigerlei visie op een [gemeentelijk] beleid van kunstzinnige vorming totaal ontbreekt,' zoals het bestuur op 19 september 1985 in een bittere brief aan de gemeenteraad en het college van B&W schreef.

Blijkbaar liepen beide aanslagen met een sisser af, want in het cursusjaar 1986-87 bood KEO-Werkwinkel 75 cursussen aan, voor meer dan 1000 Wageningers. Muziekschool Canterhijn trok in 1987 in Wageningen en Renkum samen 1500 leerlingen. Sisser of niet, de klacht over een gebrek aan beleid leidde wel tot actie. In 1988 publiceerde de raadsfractie van PPCE (een intensieve Wageningse samenwerking in de gemeenteraad van PPR, PSP, CPN en EVP, als een soort GroenLinks avant la lettre) een kunst- en cultuurnota, waarin onder meer gepleit werd voor een fusie van KEO-Werkwinkel en Canterhijn, uit efficiëntie-overwegingen. Die fusie kwam er per 1 januari 1990: 't Venster, Stichting Centrum voor Kunstzinnige Vorming Wageningen-Renkum.

De fusie bracht de gehele gesubsidieerde gemeentelijke amateuristische kunstbeoefening in Wageningen bij elkaar en leidde tot grote voordelen, zakelijk en inhoudelijk. Zo werd het een stuk eenvoudiger te werken aan gezamenlijke producties van leerlingen muziek, theater, dans en beeldende kunst, en ook werd de doorstroming van leerlingen er aanzienlijk mee vergemakkelijkt - kortom, iedereen blij.

Het einde

't Venster was zo jarenlang een succesvolle professionele organisatie met een gemeentelijke subsidie, een bestuur en een directeur, administratieve ondersteuning en een divers aanbod voor leerlingen van alle leeftijden. De klachten over tekortschietend gemeentelijk kunstenbeleid bleven. Dat bleek bijvoorbeeld zowat jaarlijks, als in de gemeentelijke begroting de subsidie voor 't Venster gekort werd, waardoor de les gelden omhoog moesten en het leerlingenaantal navenant afnam. 't Venster kwam steeds meer in zwaar weer terecht. In december 2015 kwam er een reddingsplan. Het bijbehorende toezicht bleek echter onvoldoende: in het najaar van 2016 moest het gemeentebestuur een huurschuld van 50.000 euro kwijtschelden. Desondanks vroeg het bestuur van 't Venster op 14 maart 2017 faillissement aan – voor gemeenteraad, wethouder, docenten en leerlingen een donderslag bij heldere hemel. Hoe het in zo korte tijd zo grondig mis kon gaan, verdient een apart artikel. De docenten zochten een goed heenkomen in hun eigen atelier of in gehuurde schoollokalen om hun leerlingen te ontvangen. Waarmee de situatie van 1966 weer terug is.

Het verslag van het project-Werkman heeft een voorkant in stijl.

Collectie Gemeentearchief.

Muurreclame Van Aggelen

Eind 2020 is de schoenenzaak van Giesen aan de Bevrijdingsstraat gesloten. In het pand is een lange reeks schoenwinkels gevestigd geweest, waaronder van 1905 tot 1971 de voorganger van Giesen: Van Aggelen's Schoenhandel. Op de zijmuur van het pand zat van circa 1930 tot 1960 een fraaie muurreclame, die recent opnieuw in de authentieke kleuren aangebracht is door restauratieschilder Bart Oost uit Kampen. Een paar jaar geleden herstelde hij ook al een muurreclame op de hoek Hoogstraat-Molenstraat. CvdA

Clubkleuren

Ze bestaan nog, de mannen (het zijn meestal mannen) die met een brok in de keel een traantje wegpinken bij de gedachte aan het rampjaar 1992, toen 'ons cluppie' FC Wageningen failliet ging. Dat betekende ook het einde van het stadion op de berg als voetbaltempel. Het was sinds 1925 in gebruik bij voetbalvereniging Wageningen, vanaf 1949 in de huidige vorm, met tribunes voor 800 mensen. Na veel gedoe, onder meer omdat het in een natuurgebied ligt, werken Stichting BOEi en Future Centre nu samen aan plannen voor een leefbare toekomst voor het complex. Om dit stukje Wageningse voetbalgeschiedenis levend te houden, versierde decoratieschilder Alain Rothuis de entree van het stadion aan de Ritzeema Bosweg. Het ziet er mooi uit, in de clubkleuren, en we leren eruit dat FC Wageningen maar liefst twee keer de KNVB-beker won. Dat helpt vast tegen die brok in de keel. En dan die 6-1 tegen PSV! JM

Wandelroute Gelders Arcadië

Elyze Storms-Smeets, specialist historische buitenplaatsen bij het Gelders Genootschap, is bezig een wandelroute te ontwikkelen door het mooie Gelders Arcadië. De route van ruim 60 kilometer start bij het kasteel van Wageningen, eindigt bij kasteel Middachten en voert langs bergpaden, sprengenbeken en koningswegen. Gelders Arcadië is een verzamelnaam voor de landgoederenzone langs de Veluwezoom en tevens de naam van een samenwerkingsverband tussen de gemeenten Arnhem, Renkum, Rheden, Rozendaal en Wageningen. Als historisch begrip is de benaming opgenomen in de Canon van Gelderland. CvdA

Dassenbos toch aangetast

In Oud Wageningen 46-2 (juni 2018) schreef Piet Aben een stuk over het eeuwenoude Dassenbos, dat een obstakel vormde voor de geplande campusroute van de WUR: 'Het Dassenbos ligt in de weg'. Nu diverse instanties (gemeente Wageningen, gemeente Ede, Gedeputeerde Staten van Gelderland, Waterschap Vallei en Veluwe) een voorkeur hebben uitgesproken voor aanpassing van de bestaande routes, lijkt het erop dat de campusroute er niet komt. Toch is het Dassenbos, opgenomen in de Atlas Groen erfgoed van de RCE, niet ongeschonden uit de strijd gekomen, nu de WUR een fietspad aanlegt langs de busbaan in de zuidwesthoek van de campus. Dat leidde tot bomenkap en nogal wat schade aan de ringwal van het bos. CvdA

Historische straatnaamborden

In het kader van het programma 'Aan de slag met de binnenstad' zijn 23 plaatsnaamborden in het centrum vervangen door een reconstructie van de emailen borden van rond 1900. Deze zouden beter passen bij het historische karakter van de binnenstad. In de loop van de tijd waren de originelen vervangen door borden in diverse stijlen. Het oude Wageningse lettertype is gerecon-

strueerd door schilder Bart Oost uit Kampen, die ook al enkele oude muurreclames in de stad restaureerde. Vervolgens zijn de borden door het bedrijf Langcat Emaille op ambachtelijke wijze zo precies mogelijk nagemaakt. De nieuwe borden zijn ook nog eens duurzamer dan wat er eerst hing. CvdA

Extra geld voor herdenkingen

Met name aan het eind van de Tweede Wereldoorlog was Gelderland belangrijk. De provincie trok daarom voor de 75e herdenking van het eind van de oorlog vorig jaar 16 miljoen euro uit. Vanwege de coronacrisis moesten ruim vierhonderd programma's worden geschrapt, waaronder het nationale bevrijdingsfeest in Wageningen op 5 mei. Veel organisaties en gemeenten hopen dat hun evenement in 2021 alsnog kan plaatsvinden. De provincie Gelderland steekt nu een miljoen euro in nieuwe herdenkingsactiviteiten, waarbij het gaat om projecten die de naoorlogse generaties bewust maken van de kostbaarheid van vrijheid. Het is echter nog erg onzeker of er in het voorjaar alweer iets georganiseerd kan worden. Aangekondigd is al dat er geen bevrijdingsvuurestafette en geen defilé zullen zijn. CvdA

Oprichting landschapsfonds

De gemeente werkt aan de oprichting van een landschapsfonds om de kwaliteit van natuur en landschap in het Wageningse buitengebied te versterken. Het plan daartoe was al aangekondigd in de Visie buitengebied die eind 2020 door de gemeenteraad is vastgesteld (zie *Oud Wageningen* 48-4). In die visie is ruimte gemaakt voor ingrepen in het landschap, bijvoorbeeld voor de aanleg van zonnevelden, mits die ingrepen gepaard gaan met herstel en versterking van natuurwaarden en biodiversiteit. Uiteraard is daar (veel) geld voor nodig. Een aanmerkelijk deel daarvan zal afkomstig zijn van de ontwikkelaars van de zonnevelden, die tot afdrachten worden verplicht. Verder zal het fonds gevuld worden met subsidies van de provincie en het Rijk, bijvoorbeeld vanuit het deltaplan biodiversiteit.

De gemeente is begonnen met zich te oriënteren omtrent de inrichting en taken van het fonds, dat zij landschapsparticipatiefonds heeft gedoopt. Met het oog daarop belegde de gemeente onlangs een eerste sessie met vertegenwoordigers van organisaties op het gebied van natuur en landschap om van hen te horen wat zij van het fonds verwachten. PA

Jan Carel Bloemers - de man die Wageningen van drinkwater voorzag

Van 1923 tot 1960 was Jan Carel Bloemers 'machinist van de bronwaterleiding' bij de gemeente Wageningen. Dankzij hem hebben Wageningen, Renkum, Heelsum en Doorwerth ook in de oorlogsjaren steeds drinkwater gehad. Wie was Bloemers en hoe vervulde hij zijn taak? Op basis van de aantekeningen die Bloemers maakte over zijn werk bij het Gemeentelijk Waterbedrijf, en zijn eigen jeugtherinneringen, schreef kleinzoon Roel den Dulk een portret van zijn grootvader.

Door Roel den Dulk

Roel den Dulk (1949) is de tweede kleinzoon van Jan Carel Bloemers. Hij woonde van 1950 tot 1965 in Wageningen waar hij de H.J. Piekschool en het Wageningse Lyceum bezocht.

Jan Carel Bloemers, mijn opa, wordt op 27 maart 1894 in Gorssel geboren. Hij is de oudste zoon van Willem Bloemers en Maria Catharina Tieman. In 1895 verhuizen zij naar Wageningen waar Willem Bloemers als rijksveldwachter is aangesteld. In 1896 wordt een zusje geboren en in 1905 een broer. Na de lagere school gaat Jan Carel naar de Mulo en daarna naar de Ambachtsschool in Arnhem; in 1912 krijgt hij het getuigschrift 'Leerling-Smid-Bankwerker'. Als achttienjarige wordt hij aangenomen in de reparatiewerkplaats van machinefabriek Van Gelder & Zn in Renkum. Hij leert werken op de draaibank, schaaftbank, kotterbank en freesbank. In 1914 moet hij in militaire dienst, 40 maanden lang, waarvan de laatste twee jaar in de constructiewerkplaats van Defensie in Delft. Als hij eind 1917 is afgezwaid wordt hij bij Van Gelder opgeleid tot

machinekamer-machinist. In Renkum leert hij Wilhelmina Frédérique (Mien) Karel kennen. Zij trouwen op 27 augustus 1920. In 1923 wordt dochter Maria Carolina (mijn moeder Rie, of Marietje zoals haar vader haar zijn hele leven blijft noemen) geboren en in 1927 Geertruida Lamberta (mijn tante Bep). Op 1 maart 1923 krijgt hij een aanstelling als 'machinist van de bronwaterleiding', bij het Gemeentelijk Waterbedrijf van Wageningen.

Het gezin Bloemers verhuist naar de ambtswoning bij het waterleidingspompstation onder aan de Wageningse Berg. De huur bedraagt vijf gulden per week. Mijn opa zal hier tot zijn pensionering blijven. Omdat wegens automatisering het pompstation vervangen zal worden, blijft hij na zijn pensioen nog ruim veertien maanden werken tot 10 juni 1960. Dan moet hij ook zijn dienstwoning verlaten. Niet omdat er een opvolger komt te wonen, maar omdat het huis wordt afgebroken; het voldoet niet meer aan de eisen van de tijd. Het valt mijn opa zwaar. Het is geen ideaal huis, maar de plek is geweldig. En nu moet hij naar een bejaardenflat aan de Kolkakkerweg.

In zijn herinneringen schrijft hij later: *'Het is nu ongeveer 40 jaar geleden dat er in het Gemeentehuis een vergadering was van het G.O. (Georganiseerd Overleg) met de hoofden van de verschillende diensten en vertegenwoordigers van de verschillende organisaties. Voorzitter is de Gem. Secretaris, de heer Schouten. De vergadering ging over loonsverhoging en bevordering van het gemeentepersoneel. Heer Schouten vond dat die man aan het pompstation geen loonsverhoging nodig had, want hij woont daar op een luthof en heeft alleen naar een paar motoren te kijken. Dat was voor mij een grote belediging, toen ik dat aan moest horen [...]. De omgeving waar ik woonde was erg mooi, doch de woning was bepaald geen luthof, comfort was niet aanwezig, 's winters was het erg koud met noorden- en oostenwind, alsook erg vochtig. Mijn vrouw heeft veel gedokterd van-*

Willem Bloemers (1864-1948), de vader van Jan Carel Bloemers, was Rijksveldwachter en Jachttopziener.

wege de reumatiek, welke ze daar heeft opgelopen. We waren verstoken van gas, dus een kolenfornuis en petroleum en later butagas. Wastafels waren er niet, dus waren we aangewezen op de gootsteen [...].'

Dat primitieve zit ook in mijn herinnering. Omdat mijn moeder vaak langdurig in het ziekenhuis ligt, worden mijn drie broers, mijn zus en ik meerdere malen langere tijd door mijn grootouders verzorgd. Zelfs bijna een half jaar direct na de geboorte van mijn jongste broer: als grootouders moeten ze dan voor vijf kinderen van 0 tot 7 jaar zorgen, terwijl er in huis slechts een koudwaterpomp in de keuken is (bijzonder voor de dienstwoning van het waterleidingbedrijf). Op zaterdag wordt het grote zinken bad in de keuken gezet en op het kolenfornuis wordt in grote pannen water gewarmd, waarna wij na elkaar in bad gaan, in hetzelfde water. Opa gaat als laatste (oma wast zich denk ik altijd bij de pomp met koud water). Wat is oma boos als we een keer de stop uit het bad trekken. Oma is altijd met de was bezig. Zwaar voor haar, maar wij vinden het spelen met de mangel geweldig (al krijg ik mijn vingers er regelmatig tussen). En ook van het maken van tekeningen op de bevroren ramen van de steenkoude slaapkamers geniet ik. Op het toilet staat altijd een emmer water met een pollepel erin; wat is het spannend als die grote wagen met dikke slangen komt om de beerput voor het huis leeg te pompen. Maar al is het thuis behelpen met het water, opa voelt zich er persoonlijk verantwoordelijk voor dat er wel water uit de kranen in de huizen in Wageningen, Renkum, Heelsum en Doorwerth komt. De capaciteit van de machines wordt steeds groter. Het laten draaien van de pompen in de machinekamer, het controleren van de meters in de waterputten en de bronhuisjes Onderlangs, het beklimmen van de watertoren boven op de Berg; het zijn allemaal werkzaamheden waar opa zes dagen per week mee bezig is, en als het nodig is ook op de zevende dag of 's nachts. Hij staat altijd paraat en is altijd bezig. Nog steeds komen er met- een herinneringen als ik smeerolie of groene zeep ruik.

En dan komt de oorlog. De dreiging van een inval door de Duitsers is er al lang. Er ligt een plan om heel Wageningen te evacueren. Want de Duitsers moeten tegengehouden worden bij de Grebbeberg, en dan wordt het in Wageningen veel te gevaarlijk. Op 10 mei is het zover. De diensttelefoon in de slaapkamer gaat en een politiestem zegt: 'Zet de reservoirs maar vol, want de Duitsers zijn binnengevallen'. In de lucht klinkt het geronk van vliegtuigen. Nederlandse militairen komen het huis binnen. Op het balkon wordt een mitrailleur gezet. Pompstation, transformatorhuis en bronput-

ten worden van springstoffen voorzien, want nu de Duitsers komen moet alles worden opgeblazen. Mijn oma gaat met Bep eerst naar de ouders van opa op de Domeinweg (boven op de Berg) om daarna samen met hen en de andere Wageningers per schip te zullen worden geëvacueerd. Marietje is niet thuis, zij werkt bij de EHBO-Burgerwacht in Wageningen en is daar de nacht gebleven. Mijn opa ziet vanuit Renkum de Duitse militairen aankomen. Veel geschiet en veel schade aan woning en transformatorhuis. Dan vluchten de Nederlandse militai-

Jan Carel Bloemers (1894-1984) en Wilhelmina Fréderika (Mien) Karel (1889-1972) op hun huwelijksdag, 27 augustus 1920, te Wageningen.

Het gezin Bloemers, voorjaar 1928.

ren, voordat ze alles hebben opgeblazen. Ook opa vertrekt naar zijn ouders. Oma en Bep zijn daar nog. In Wageningen wordt de Bergbrug opgeblazen, waardoor daar ook de waterleidingen worden vernield. De waterreservoirs lopen leeg.

Opa besluit niet met de evacuatieschepen mee te gaan. De volgende dag loopt hij met zijn gezin en ouders naar het pompstation om te kijken hoe het met het water is. Het is gevaarlijk, de kogels vliegen om hun oren. Thuisgekomen zien zij dat het huis is bevolkt door Duitsers die zich bij de pomp aan het wassen zijn. Opa krijgt een vergunning om bij het pompstation te blijven om Wageningen van water te blijven voorzien. De volgende dag ziet een Duitse officier de aangebrachte springstoffen en verdenkt mijn opa daarvan. Met een pistool tegen zijn borst vertelt opa dat de Nederlandse militairen dit deden. Ze geloven hem, halen de springstof weg en trekken verder. Steeds meer militairen komen. Ze slachten een varken in de schuur. Anderen nemen spullen mee, waaronder

De dienstwoning van de machinist van het Gemeentelijk Waterbedrijf, met rechts het puntdak van het transformatorhuis en de lager gelegen werkplaats en machinekamers.

de fietsen. Ze melken de loeiende koeien in de wei naast het huis; in ruil voor het gebruik van emmers krijgen de bewoners wat melk. Maar het wordt hen te gevaarlijk en zij besluiten naar de ouders van mijn oma in Renkum te gaan. Dat betekent dat de pompen uitgezet moeten worden en dat de waterreservoirs niet meer gevuld worden.

Onderweg met een volle kruiwagen komen ze de burgemeester van Renkum tegen. Hij belooft politiebescherming als opa teruggaat om voor drinkwater te blijven zorgen. Dat doet hij, maar de bescherming komt niet. De volgende dag wordt het rustiger. De Nederlandse militairen op de Grebbeberg hebben gecapituleerd, waarna de bezetters verder naar het westen kunnen doorsteken. De Wageningers kunnen weer terugkeren in hun brandende, zwaar gebombardeerde stad. Daarbij vergeleken valt de schade bij het pompstation mee. Naar beste eer en geweten herstelt opa de schade. De watervoorziening krijgt zeven dagen per week, dag en nacht zijn volle aandacht. Ook moeten de kapotte leidingen in Wageningen gerepareerd en de reservoirs gereinigd worden. Vaak valt de stroom uit, waardoor de pompen stil komen te liggen. Het opnieuw opstarten kost veel tijd. Het lijkt of de problemen alleen 's nachts optreden.

Maar het leven in het pompstation herstelt zich. Tot 17 september 1944. In Wageningen wordt de woonwijk Sahara per abuis door de Amerikanen gebombardeerd. De bommen vallen op burgerwoningen en maken veel slachtoffers. Vanwege de bombardementen moet ook het gezin bij het pompstation een veilig heenkomen zoeken. Dat vinden zij in de machinekamer en daarna in een betonnen meterput in de tuin. Er zijn inmiddels veel Duitsers in en om huis en pompstation, en in de lucht zijn veel vliegtuigen. Naar elders vertrekken is geen optie, ook omdat opa zich verantwoordelijk voelt voor de watervoorziening van het nabij gelegen tuberculose-sanatorium Oranje Nassau's Oord (ONO). Het wordt steeds gevaarlijker.

Granaten en kogels vliegen voortdurend in het rond en boren gaten in muren en ramen van woonhuis en pompstation. In de put krijgt het gezin brood van de militairen en melk van de nabij wonende boer Jan Peelen. Op ONO valt een bom. Mijn opa gaat, tussen alle granaten en kogels door, op de fiets naar de watertoren van Heelsum om de pompen af te tappen. Het dreigt een strenge winter te worden en hij wil voorkomen dat alles stukvriest. Ook de watertoren van Wageningen krijgt deze behandeling. Dan krijgt Marietje longontsteking. Zij wordt naar ONO gebracht, waar zij samen met haar moeder en zus onderdak krijgt. De laatste week van oktober verlaat ook opa de put en gaat naar ONO. Hij fietst nog één keer, samen met

Marietje, terug naar het pompstation, tegen alle voorschriften in (later krijgt hij hier nog veel gedonder over met zijn baas). Ze tappen alle pompen en leidingen af om bevroering te voorkomen. Vijf dagen later, 4 november 1944, vertrekken ze voor een veilig onderkomen naar Putten.

In mei 1945 komt het gezin weer terug in een zwaar beschadigde, geplunderde woning zonder dakpannen, ramen en deuren. Verbrande vloerplanken, een weggeslagen muur om een bunker mee te bouwen, en muizen, ratten en vlooiën als bewoners. Ook het pompstation zit vol granaatgaten. De watertoren op de Berg is opgeblazen en de waterreservoirs in Heelsum en Doorwerth zijn lek. Opa gaat direct aan de slag met het herstellen van woonhuis, pompstation, waterreservoirs, bronhuisjes en transformatorhuis. Geen enkele pomp is bevroren. De Gemeente zorgt voor een nieuwe watertoren die in 1948 in gebruik wordt genomen, zodat ook de hoger gelegen huizen in Wageningen weer waterdruk hebben. Andere hulp komt er niet. Ook geen bedankje. Ik denk dat dat ook niet het eerste is waar men na de oorlog aan denkt. Iedereen moet het leven weer op de rails krijgen. Maar als mijn opa in 1960 eindelijk stopt met werken en ook zijn vertrouwde huis moet verlaten, zijn een horloge (vanwege het 'met zijn werk opstaan en naar bed gaan'), een doos sigaren (als 'vereiste voor een goed-gepensioneerde') en een kleine enveloppe met inhoud nogal karig. Aan een lintje heeft niemand gedacht, ondanks het feit dat dankzij hem zowel in de oorlog als de jaren erna Wageningen, Renkum, Heelsum en Doorwerth vrijwel nooit zonder drinkwater hebben gezeten.

Ik heb zelf veel herinneringen aan het pompstation en aan mijn grootouders. De machines in de machinekamer, het samen met opa vangen van salamanders in de bronhuisjes, de grote schommel in de tuin, paddenstoelen en beukenootjes zoeken bij ONO, met opa op de tandem, de enge waterputten waarin mijn moeder notabene een tijdje 'gewoond' had in de oorlog, het beklimmen van de watertoren op zondag als ernaast een voetbalwedstrijd was waar opa naar wilde kijken, de strengheid van

Tijdens de berisping in 1940 is er een bord in de tuin geplaatst voor aankondigingen van St. B en weermacht. (ik was toen nog met thuis) anders was het met gebint, want buiten het terrein was plaats genoeg, doch ik weet voor St. B. aanpakken door vermindelingen die langer kwamen, kreeg met veel moeite te komen. Toch ik heb een grote deksel van een kast, die tegen een boom geplaatst, o.a. dat met grote letters opgeschreven, (dore bewoners zijn geen lid van de St. B en doen aan geen politiek) ik kreeg al gauw bericht, dat ik het bord moest ver. wijzen, mijn directeur de heer Kerkelink had bericht gehad, doch ik zei ik zal het doen als dat andere bord. Wordt verplaatst, doch 's middags ging met de telefoon over dat bord, om verdu last te hoorden heb ik het bord weggehaald, doch wel een klein bord tegen de muur van de woning getimmerd, met het opschrift, (dore bewoners doen aan geen politiek) dat was zeker goed, want heb daar geen afkennend van gehad.

oma en het altijd weer getroost worden door opa....

Ik ben bijna twaalf als mijn grootouders naar de Kolkakkerweg verhuizen. Hier wonen zij tot 1972. Daarna gaan ze naar De Nudehof. Mijn zwaar reumatische oma kan niet meer zelfstandig wonen. Enkele maanden na de verhuizing overlijdt zij op 26 juli 1972, 82 jaar oud. Opa mist haar enorm na een huwelijk van 52 jaar. Maar ook hoeft hij voor het eerst in zijn leven voor niets en niemand verantwoordelijk te zijn en te zorgen. En dus gaat hij er vaak op uit. Op zijn Solex. Hij sluit vriendschap met leeftijdgenoten en jongeren. En hij krijgt een nieuwe vriendschap met mevrouw R. Dijkstra-de Boer. In 1980 wordt De Nudehof gerenoveerd. Opnieuw moet opa zijn huis uit. Hij wordt 'tijdelijk ondergebracht' in Veenendaal. Mevrouw Dijkstra wordt naar Doorwerth verhuisd. Hun scheiding zal meer dan een jaar duren. In 1981 is De Nudehof gerenoveerd en kunnen de bewoners terugkeren. Opa woont er nog bijna drie jaar. Op 29 februari 1984 overlijdt hij, de liefdevolle en bescheiden vader van twee dochters, de opa van acht kleinkinderen, en de overgrootvader van op dat moment vier achterkleinkinderen.

Pagina uit de aantekeningen van opa over de oorlogsjaren.

Jan Carel Bloemers aan het werk in de machinekamer van het pompstation, altijd met zijn lichte overall aan en een sigaar in zijn mond.

UIT DE VERENIGING

Van de voorzitter

Corona zal ons in 2021 nog wel even bezighouden en ons beperken in ons dagelijks leven. Hoewel voetbal niet zo mijn ding is, moest ik bij het omgaan met corona en wat het doet met ons leven, opeens denken aan de logica van Cruïjff, verwoord in een aantal wijsheden die ik ooit in een ander verband tegengekomen ben. Wijsheden als: alleen ben je niets, je moet het samen doen; wees zuinig op wat je krijgt en waar je gebruik van mag maken; heb respect voor de ander; durf iets nieuws te doen; in een team moet je elkaar altijd helpen; betrokkenheid belangrijk in de sport, maar helemaal daarbuiten; ontwikkel lichaam en geest en probeer iedere dag weer wat nieuws te leren. Het relativeert wel en dat helpt. Zo ook de vraag naar perspectief. Zolang er hoop en perspectief is, houden we het wel vol, ook als vereniging. Veel is nog onduidelijk en onzeker en dat zal ons de komende tijd beperken in ons doen en laten. Toch proberen we als bestuur het perspectief te houden en te geven door regelmatig met onze vrijwilligers van het documentatiecentrum in contact te zijn. Een perspectief van vier

keer een tijdschrift bij de leden op de deurmat en voorsorteren op een druk bezochte ledenbijeenkomst zodra dat weer kan. Een 'wensdroom' gelijk aan die van vele artiesten en hun perspectief van 'We dromen de zalen vol!'. Ook kijken we naar alternatieven – durf iets nieuws te doen, zei Cruïjff – als het allemaal toch langer gaat duren.

Een perspectief waar we nu ook mee aan de slag gaan is ons 50-jarig bestaan als Historische Vereniging Oud Wageningen in 2023. Duurt nog even, maar ervaring heeft mij geleerd dat 24 maanden bij het bedenken en organiseren van een lustrum zo om zijn en voor je het weet moeten er 'tandjes bijgezet' worden. Als bestuur starten we nu eerst met het 'dromen over een mooi lustrum'.

Het vele werk dat nog gedaan moet worden als ook de verdergaande coronabeperkingen van december maken dat het verschijnen van een nieuwe uitgave in onze 'historische reeks' met als werktitel 'De Wageningse Westberg: een monumentaal erfgoed' is vertraagd. De inzet nu is begin september van dit jaar.

Gekozen is voor kwaliteit en dat kost meer tijd, wat weer ruimte geeft om meer fondsen aan te spreken (de teller staat op 2.000 euro), plannen te maken voor publiciteit en verkoop. Het succes van de kalender 2021, alle 250 stuks zijn verkocht, heeft ons aan het denken gezet over een eigen webshop gekoppeld aan de website. Wellicht al bij de verkoop van het boek over de Wageningse Westberg.

Perspectief, volgens Van Dale: vergezicht, uitzicht, vooruitzicht, toekomst. Wat de Theekoepel betreft is dit er een van 'een lange adem'. Vanaf begin 2019 is het oorverdovend stil als het gaat om de 'openbare' verkoop van dit Wageningse erfgoed. Gelukkig is het minder stil als het gaat om het herstel. Aannemer Kreeft uit Ede is begonnen met de werkzaamheden. Globaal is dat herstellen/vervangen van houtwerk, vervangen van de vloer en vloerbalken, ramen, deuren, kozijnen en gootlijsten. Herstellen voegwerk en het reinigen van metselwerk, waarna er geschilderd gaat worden.

Vanaf 2022 treedt de Omgevingswet in. Deze nieuwe wet bundelt 26 wetten en een tig aantal Algemene Maatregelen van Bestuur en Ministeriële regelingen voor de leefomgeving. Hierbij gaat het onder meer om wet- en regelgeving over bouwen, milieu, water, ruimtelijke ordening en natuur. Met als doel een goed evenwicht tussen het benutten en beschermen van de leefomgeving, waaronder het (cultureel) erfgoed. De gemeente stelt daarvoor één of meer Omgevingsvisies op die samen één Omgevingsplan gaan vormen. In dit plan komen de gemeentelijke regels te staan en dat maakt duidelijk wat er (on)mogelijk is in een gebied. Het Omgevingsplan vervangt de huidige bestemmingsplannen en de wetten over geluid, milieu, water en gezondheid. Er is straks

nog maar één omgevingsvergunning nodig i.p.v. de verschillende vergunningen en toetsingen van nu.

De Omgevingsvisie Buitengebied en de Gebiedsvisie Wageningse Eng zijn al vastgesteld. Nu is de visie Bebouwde kom met bijzondere aandacht voor de binnenstad aan de beurt. De gemeente wil dit graag met iedereen in Wageningen doen. Die 'handschoen' heeft het Netwerk Erfgoed Wageningen, waar Oud Wageningen deel van uitmaakt, opgepakt. Een kerngroep uit het Netwerk heeft een Vestingvisie voor de binnenstad opgesteld. Naast weer aandacht en waardering krijgen voor het erfgoed, vooral bedoeld om het onderdeel te laten zijn van de visie Bebouwde kom, waar de binnenstad vanuit erfgoed wordt gezien.

De Omgevingsvisie en straks het Omgevingsplan raakt veel belangen en het gaat om meer dan alleen (cultureel) erfgoed. Het heeft dus een brede reikwijdte en dat vraagt een goede afweging en draagvlak binnen het Netwerk Erfgoed Wageningen maar ook binnen de deelnemende erfgoedorganisaties zelf. Onze 700 leden zullen niet allemaal hetzelfde denken als het gaat om erfgoed in relatie c.q. afweging tot ruimte, water, milieu, natuur, landschap, verkeer en vervoer, en infrastructuur. Als bestuur gaan wij met deze verscheidenheid, deze pluriformiteit in onze vereniging zorgvuldig om. Ook realiseren we ons dat dit nu wel een kansrijk moment is om een krachtige stem over erfgoed te laten horen, en aldus Cruijff: alleen ben je niets, je moet het samen doen.

Het belang, het kansrijke moment en het samen doen, maar bovenal het feit dat erfgoed in Wageningen al lang ondergewaardeerd wordt, hebben het bestuur doen

besluiten om als Oud Wageningen steun te verlenen aan de Vestingvisie. Erfgoed als onderdeel in de Omgevingsvisie, erin investeren en daadwerkelijk uitvoeren, een mooi perspectief.

Nieuwe Leden

Dhr. P. Tholenaars en
Mw. M. Versteegh
Dhr. B. Witteman
Dhr. F.W.M. Lamers
Dhr. M.P. de Vries
Mevr. J. van Gijssel en
Dhr. J. Bulens

Opzegging

Dhr. J. ter Hofstede

Ledenaantal

Per 01-01-2021: 715 (686 betalende leden en 28 niet-betalende/relatie leden). Hierin is de opzegging per 31-12-2021 verwerkt.

Historische Vereniging Oud Wageningen

Opgericht op 17 april 1973

Bestuur

Frits Huijbers, *voorzitter*
Jola Gerritsen, *vice-voorzitter*
Ditta van Vliet, *secretaris*
Henk Slegten, *penningmeester*
Ben van den Berg
Hans Dobbe
Enrico van den Bogaard

Website

www.oudwageningen.nl

Secretariaat

Bowlespark 1a
6701 DN Wageningen
info@oudwageningen.nl

Documentatiecentrum

Dinsdag 9.30 – 11.30 uur
Museum
De Casteelse Poort
Bowlespark 1a
6701 DN Wageningen
tel 0317 421436
documentatiecentrum@oudwageningen.nl

Werkgroep Archeologie Wageningen

archeologie@oudwageningen.nl

Ledenadministratie

ledenadministratie@oudwageningen.nl

Bankrekening

NL15 INGB 0002946125

Lidmaatschap

€ 21,50 per jaar (minimum).

AGENDA • WAGENINGS ERFGOED

Tot 14 maart 2021
museum De Casteelse Poort
Bowlespark 1A

Expositie 'Alles heeft een naam. De keuze van de Burgemeester'

Ter gelegenheid van zijn naderende afscheid als burgemeester, voorjaar 2021, heeft Geert van Rumond als gastcurator van het museum geheel naar eigen inzicht deze tentoonstelling mogen inrichten. Kijk vooraf even op de website voor bezoekersinfo en coronamaatregelen.

Tot 17 april 2021
Kijk & Luistermuseum
Kerkstraat 1
Bennekom

Expositie 'Thuis in het poppenhuis'

Poppenhuizen uit de vorige eeuw, gemaakt door creatieve vaders, oma's of anderen. Met deze poppenhuizen is gespeeld door hun kinderen en kleinkinderen. Toen zij daar te groot voor werden, zijn de poppenhuizen vaak op zolder beland. Maar ook die moet een keer worden opgeruimd. Zo zijn deze pareltjes van huisvlijt uiteindelijk beland in het museum. Kijk even op kijkenluistermuseum.nl voor openingstijden en coronamaatregelen.

Tot 2 mei 2021
Kasteel Doorwerth
Fonteinallée 2B
Doorwerth

Expositie 'Koekkoek op bezoek'

Barend Koekkoek (1803-1862), 'prins der landschapsschilders', is een schilder uit de Romantiek die veel geschilderd heeft in onze omgeving. De uiterwaarden, stuwwallen en kastelen, hij was er gek op. Hij verhuisde in 1834 naar Kleef, waar veel van zijn werk nu te zien is in het B.C. Koekkoek-Haus, zijn voormalige woonhuis. Nu dit wordt gerenoveerd worden de hoogtepunten uit de collectie getoond in Museum Veluwezoom, gevestigd in kasteel Doorwerth. Er is tevens werk te zien van tijdgenoten van Koekkoek. Kijk even op de website doorwerth.glk.nl voor meer (bezoekers)informatie en coronamaatregelen.

Voor actuele Wagenings erfgoed informatie

www.oudwageningen.nl
www.casteelsepoort.nl
www.wageningenmonumentaal.nl
www.rondleidingenwageningen.nl
www.omdw.nl
www.wageningen.nl/gemeentearchief
www.beeldbankwageningen.nl